

Handledning

Kemikalier

Information, påverkan och prövning

Naturskyddsföreningen

Innehåll

1. Kemikalierna runt omkring oss	1
2. Kemikaliekontrollens historia	3
3. Vad gör ett ämne farligt?	7
4. Lagstiftningen idag	10
4.1 Miljöbalken	10
4.2 Klassificering och märkning	10
4.3 REACH	12
4.4 Bestämmelser som rör kemikalier inom speciella områden	14
4.5 Svenska regler som går längre än EU:s regelverk	17
5. Söka kunskap om kemikalier	18
5.1 Vilka farliga egenskaper har ett visst ämne?	18
5.2 Var och hur används en viss kemikalie?	20
5.3 Vilka regler gäller för ämnets användning?	21
5.4 Lista över olagliga produkter	22
6. Mota bort miljögifterna!	23
A. Begär ut information om vilka skadliga kemikalier som finns i varor	25
B. Pressa på för att EU ska svartlista fler farliga kemikalier	25
C. Påverka EU:s prövning av farliga kemikalier så att de inte längre tillåts	26
D. Anmäl farliga produkter	27
E. Ta stöd av utbytesregeln för att fasa in bättre alternativ	27
F. Driv på Sverige att gå före EU med skarpa regler	27
G. Påverka företag att sluta använda farliga kemikalier	28
H. Påverka den offentliga sektorn att välja bort miljögifter	29
I. Utnyttja andra lagar för att befria varor från farliga kemikalier	30
7. Källor till mer info	31

Text: Naturskyddsföreningen 2015

Projektledare: Joanna Cornelius samt Rebecca Nordenstam

Författare: Per Rosander, Miljöbyrån Ecoplan

Bearbetning: Cecilia Hedfors, David Gunnarsson och Emeli Hansson

Layout: Anki Bergström

Omslagsbild: Thinkstock

Naturskyddsföreningen är en ideell miljöorganisation med kraft att förändra. Vi sprider kunskap, kartlägger miljöhot, skapar lösningar samt påverkar politiker och myndigheter såväl nationellt som internationellt. Föreningen har ca 221 000 medlemmar och finns i lokalföreningar och länsförbund över hela landet.

Vi har vår egen miljömärkning – Bra Miljöval

1. Kemikalierna runt omkring oss

Allting är uppbyggt av kemiska ämnen, i vardagligt tal även kallat kemikalier. Maten vi äter, vi själva, djur och växter, vatten och luft. Det är viktigt att komma ihåg att alla kemikalier inte är farliga, utan det är vissa kemikalier som är det. I denna handledning menar vi framförallt industrikemikalier när vi pratar om kemikalier. Det är dessa som regleras enligt den Europeiska kemikalielagstiftningen REACH.

Det samhälle vi lever i idag är beroende av kemikalier. Kemikalier används i allt från byggnader till livsmedel och bidrar med en mängd tekniska funktioner som gör livet enklare att leva. Men det som är tekniskt önskvärda egenskaper hos kemikalierna leder ibland till negativa konsekvenser för vår hälsa och miljö. Vissa kemikalier vet vi är farliga och att de kan orsaka t.ex. akut förgiftning, cancer eller allergier. Andra kemikalier misstänker vi kunna vara orsaken till t.ex. fetma, diabetes, beteendestörningar m.m. Ytterligare andra kemikalier vet vi för lite om idag för att veta om de påverkar hälsan och miljön eller inte.

Kemiska ämnen kan läcka ut och sprida sig från olika saker i vår omgivning – t.ex. leksaker, kläder, elektronik, kosmetika och byggmaterial. Maten vi äter kan innehålla rester av bekämpningsmedel och eventuella skadliga tillsatser i livsmedelsförpackningar kan vandra över till livsmedel. Fettlösliga och svårnedbrytbara ämnen tas upp av djur och koncentrationen av dessa ökar ju längre upp i näringskedjorna man kommer. Vilket innebär att stora fiskarter ofta har högre halter av miljögifter i sig jämfört med små fiskarter. Inte ens det ofödda barnet går säkert eftersom kemikalier passerar över från mamman via navelsträngen. På många platser, till exempel där industrier och bensinstationer har legat, finns dessutom miljögifter kvar i marken. Bara i Sverige finns 50 000 sådana förorenade områden.

Kemikalieflödet är nästan ofattbart stort. Kemikalieinspektionens ämnesregister innehåller 130 000 kemiska ämnen. Hur alla dessa påverkar oss och annat liv på planeten är omöjligt att svara på eftersom bara en bråkdel av dem är testade ur miljö- och hälsosynpunkt. Än mindre vet vi om vad som händer när vi utsätts för flera kemikalier samtidigt. Försök har visat att kemikalier kan förstärka varandras giftighet om man utsätts för dem samtidigt, så kallad cocktaileffekt. En betydande del av de kemikalier som har undersökts har i djurförsök visat sig ha farliga egenskaper, som att framkalla allergier, orsaka cancer eller reproduktionsstörningar. Hur känsliga vi människor är för samma kemikalier vet vi sällan, svaret kan dröja årtionden in i framtiden innan kunskaperna ökat och de smygande förändringarna blivit mer uppenbara.

Det är lätt att känna vanmakt inför de stora och komplexa problemen med farliga kemikalier. Den här rapporten fördjupar sig inte i problemen (men använd gärna lästipsen!), utan fokuserar på möjligheter att göra något åt saken. Framförallt vill vi berätta om en framväxande lagstiftning och de möjligheter den ger. För att skynda på utvecklingen är det viktigt att vi som aktiva medborgare ser till utnyttja de medel som finns, skapar opinion och ställer beslutsfattare till svars.

Lycka till!

Vad är en kemikalie?

En kemikalie är ett kemiskt ämne (dvs. grundämne eller föreningar av grundämnena) eller en blandning av kemiska ämnen. I denna handledning avses framförallt industrikemikalier, dvs. kemikalier som framställts eller utvunnits på industriell väg för kommersiellt bruk.

Ordet kemikalie har de senaste åren använts allt flitigare, både av journalister och allmänheten, med lite olika betydelser. Det kan därför vara bra att specificera vad man själv menar när man använder ordet så att inga missförstånd uppstår.

Lästips från Naturskyddsföreningen:

- Naturskyddsföreningens miljögiftspolicy, 2011.
- Rädda mannen. Miljögifter påverkar fertilitet och utveckling, 2011.
- Guidehandledning: Guide om miljögifterna omkring oss, 2012.
- Från god morgon till Bolibompa – plast och miljögifter i barns vardag, 2012.
- Giftfria barn leka bäst – 129 förskoleinventeringar i 41 kommuner inom projektet Operation Giftfri Förskola, 2013.
- Raklödder till fiskarna. Om skräp i havet – källor, problem och lösningar, 2013.
- Allt du (inte) vill veta om plast, 2014.
- Operation Giftfri Förskola – tips till förskolor och föräldrar, 2014.
- Operation Giftfri Förskola – åtgärdsförslag till kommuner, 2014.
- Kommuner på väg mot giftfri förskola – en enkätundersökning, 2015.
- Lathund för att giftbefria förskolor – inventering av förskolan med direkta åtgärdsföreslag, 2015.

Lästips från andra:

- Förgiftad, Smith & Lorie, 2010.
- Badskumt, Katarina Johansson, 2011.
- Handla rätt för en giftfri barndom, Anne Lagerqvist, Christine Ribbing och Karin Wallis, 2012.
- Den onda badankan, Katarina Johansson, 2013.
- Makt, plast och våra barn, Ethel Forsberg, 2014.
- Kemikalieinspektionens folder Kemikalier i barns vardag, 2015.

2. Kemikaliekontrollens historia

De första stegen mot kemikaliekontroll

Användningen av farliga kemikalier har förekommit i århundranden, även om deras skadliga effekter ofta har blivit kända först i efterhand. I modern tid började hälsofarorna av farliga kemikalier uppmärksammas framför allt som en arbetsmiljöfråga. Tillverkningsindustrin har länge använt kemikalier som kan vara både explosiva, frätande eller akut giftiga. Arbetare utsattes för ångor och frätande vätskor under långa arbetspass och drabbades både av akuta skador och av kroniska sjukdomar som asbestlunga och lungcancer.

Grunden till dagens kemiska bekämpningsmedel utvecklades till stor del under andra världskriget där man letade efter effektiva kemiska stridsmedel och fann en rad ämnen med extremt toxiska egenskaper. Efter krigsslutet fortsatte forskningen kring fredlig användning av bekämpningsmedel och de kom att revolutionera jordbruket på 1950- och 1960-talen. Problemet var att ämnena var så dödliga att de – förutom att slå ut ogräs och skadedjur – också tog livet av fåglar och däggdjur och gav allvarliga förgiftningar hos lantbruksarbetare.¹ Efter hand blev det allt mer uppenbart att samhället måste ställa krav på hur kemikalier används och åtminstone informera användarna om farorna och på vilka sätt man kunde skydda sig. Åtgärderna gick ofta ut på att föreskriva skyddsutrustning som handskar eller skyddsglasögon. Man började också sätta upp hygieniska gränsvärden för vissa gifter i arbetsmiljön och märka farliga kemikalier med varningstexter. Ett regelverk för klassificering och märkning av farliga kemikalier utvecklades som än idag utgör en av grundbultarna i kemikaliekontrollen.

Det var framförallt de akuta hälsoeffekterna man bekymrade sig för. Få anade de skador de farliga kemikalierna kunde ge på längre sikt i form av cancer, fortplantingsstörningar och allergier. Att kemikalier som fanns i hemmet eller garaget kunde orsaka hälsoproblem senare i livet fanns

liksom inte på kartan. Inte heller tänkte man särskilt mycket på vad som hände med gifterna efter användning, när de hamnade bland soporna, i marken eller i våra vatten.

Kemikaliekontrollen som den ser ut idag har till stor del utvecklats som en reaktion på allvarliga och tragiska händelser så som extrema utsläpp från fabriker som förgiftat stora områden och dess befolkning. Åtgärderna har som regel kommit först i efterhand, när problem redan uppstått. Man har försökt att korrigera och lindra snarare än att förebygga skador.

Förhandskontroll och tillstånd införs på vissa områden

Efter andra världskriget ökade mängden kemikalier som användes lavinartat till följd av att varuproduktion och konsumtion växte. En konsekvens blev att allt fler människor blev sjuka av kemikalier. Däggdjur och fåglar, insekter och fisk påverkades också, inte minst av den växande och okontrollerade användningen av bekämpningsmedel inom jord- och skogsbruket. Regelverken var dåligt utvecklade och underskattade kraftigt riskerna. Svenska myndigheter rekommenderade exempelvis långt in på 70-talet att bekämpningsmedelsrester skulle brännas upp eller grävas ned.

Under 1960-talet kom flera miljöalarm om bland annat kvicksilver och DDT. Miljögifter sågs allt oftare som en politisk utmaning. Naturskyddsföreningens arbete tog fart på allvar efter att veterinären Karl Borg skrivit i medlemsbladet Sveriges Natur om råkor som förgiftats av utsäde som hade betats, dvs. behandlats med kvicksilverföreningar och klorerade kolväten för att förhindra svampsjukdomar. Borg beskrev de neurologiska skador och störningar i reproduktionen som hade upptäckts hos både frätande fåglar och rovfåglar. Betning med kvicksilver förbjöds år 1966.

Opinionen mot den okontrollerade besprutningen växte alltmer. Speciellt het blev debatten kring hormoslyr, en fenoxisyra som kan orsaka fosterskador och cancer, som

1. Biologen Rachel Carsons epokgörande bok "Tyst vår" (1962) är fortfarande fascinerande läsning för den som vill fördjupa sig i framväxten av bekämpningsmedel.

spreds med flyg över skogshyggen bland annat i Sverige. I mitten av 1970-talet avslöjades också att bekämpningsmedelstillverkaren BT Kemi i Teckomatorp, som tillverkade hormoslyr, hade grävt ned enorma mängder giftavfall på sitt industriområde, en miljöskandal som krävt decennier av saneringsarbeten som fortfarande pågår.

Allt fler politiker ansåg att det inte räckte med att informera om akuta faror, rekommendera skyddsåtgärder och sedan hoppas att alla följde råden. Redan 1963 hade staten inrättat en särskild nämnd, Giftnämnden, som var inriktad på miljögifter. Efterhand breddades nämndens uppgift till att gälla fler typer av kemikalier och bytte namn till Produktvals-nämnden. År 1986 omvandlades nämnden till Kemikalieinspektionen, en myndighet med särskilt uppdrag att kontrollera kemikalieanvändningen. Samtidigt infördes Lagen om kemiska produkter (LKP).

Skarpare krav infördes för vissa kemikalieområden. Bekämpningsmedel är designade för att döda och det är inte svårt att räkna ut att de kan föra med sig oönskade bieffekter när de hamnar i naturen. Tillsatser i maten vi äter kan vid upptag i kroppen påverka livsviktiga funktioner. På dessa två områden utvecklades därför särskilda lagar som krävde att kemikalier skulle vara noga testade och utprovade och genomgå så kallat förhandsgodkännande. Det som inte var godkänt av myndigheterna skulle heller inte få säljas och användas. Läkemedel är ett annat område där det ställs extra höga krav på tester innan de får säljas.

Men förutom de speciella kraven på läkemedel, bekämpningsmedel och livsmedelstillsatser har den förebyggande kemikaliekontrollen inte kommit särskilt långt. Att barn är särskilt känsliga för farliga kemikalier är känt sedan länge, men generella lagar som reglerar farliga kemikalier i barns omgivning finns ännu inte. Det är egentligen ganska otroligt att man har kunnat sälja nästan vilka kemikalier som helst, till i stort sett vad eller vem som helst. Om något behövde begränsas i användning var det upp till myndigheterna att bevisa att något ”bortom allt tvivel” var orsak till skadliga effekter.

Lagen om kemiska produkter från 1986 hade en hel del bra ansatser. Lagen omfattade bland annat en skyldighet för alla och envar att välja bort farliga produkter om säkrare fanns tillgängliga (den så kallade substitutionsprincipen). Men lagen hade också en allvarlig begränsning i och med att ”kemiska produkter” var snävt definierat. Man kunde ju tro att alla produkter som innehåller farliga kemikalier omfattades, men så var det inte. I lagen avsågs med kemiska produkter bara ämnen i ren form och som kemiska blandningar, till exempel målarfärg och rengöringsmedel. Ett exempel: En stol målas med målarfärg (kemisk produkt). Även om målarfärgen innehåller skadliga kemikalier räknades den färdiga stolen inte som en kemisk produkt, utan som en vara, och omfattades därför inte heller av någon kemikalielagstiftning. Det här juridiska systemfelet finns dessvärre fortfarande kvar i både svensk, europeisk och annan lagstiftning.

Det är här det blir riktigt problematiskt med tanke på det stora flödet av kemikalier via varor, som elektronik, textilier, byggvaror, husgeråd m.m. Varor som kemikaliefaror diskuteras allt mer men någon motsvarande kemikaliekontroll för varor i största allmänhet känns fortfarande avlägsen.

År 1998 antog riksdagen 15 miljö kvalitetsmål, varav ett var Giftfri Miljö. Målet var, och är, högt satt i internationell jämförelse: inom en generation (till år 2020) ska ”*halterna av naturfrämmande ämnen vara nära noll och deras påverkan på människors hälsa och ekosystemen försumbar. Halterna av naturligt förekommande ämnen ska vara nära bakgrunds nivåerna.*”

Utvärderingar av miljömålsarbetet visar att giftfri miljömålet inte alls kommer att nås med nuvarande politik och regler. Ett betydligt större antal farliga ämnen behöver snarast möjligt fasas ut ur varor och kemiska produkter. Kunskapen om kemikaliers farlighet och användning behöver ökas radikalt, och tusentals redan förorenade områden runt om i Sverige måste saneras. (Läs mer på miljömålsportalen: www.miljomal.se)

Europeisk lagstiftning tar över alltmer

Inom Europa sågs de nationella kemikaliereglerna länge bara som hinder för handeln mellan länder. Tanken med EG (Europeiska gemenskapen, föregångaren till Europeiska Unionen, EU) var fri handel med varor, man började därför lagstifta för att hela EG skulle ha gemensamma regler. De nya EG-reglerna var i allmänhet harmoniserande, dvs. enskilda länder kunde inte längre ha strängare krav om det medförde att varor från andra länder inte kunde säljas där.

På 1970- och 1980-talen inträffade flera stora industriolyckor med utsläpp av miljögifter som följd. I Seveso i Italien brann en kemikaliefabrik 1976 och släppte samtidigt ut ett stort moln av de värsta miljögifter vi känner till, dioxiner. En brand i Sandoz' kemifabrik i Schweiz 1986 ledde till stora kemikalieutsläpp till floden Rhen med förödande ekologiska skador nedströms floden ända ut mot dess utlopp i Nordsjön. En konsekvens av industriolyckorna blev att EG införde lagar, till exempel Seveso-direktivet², som skulle förebygga eller begränsa framtida olyckor.

Samtidigt blev detta punktinsatser som svar på katastrofer medan kemikalieanvändningen fortsatte öka inom alla samhällsområden. Långsamt och trevande började EU att göra riskbedömningar av enskilda ämnen i den stora kemikaliefloren, för att sedan – om det ansågs nödvändigt – föreslå riskbegränsande åtgärder. Men systemet var extremt tungrott. Många medlemsländer skulle enas och kemiindustrin motarbetade varje försök till marknadsbegränsningar. Bara en handfull ämnen kom att gå så långt i processen att användningsbegränsningar beslutades på EU-nivå.

Ändå – eller kanske just tack vara detta - blev kemikaliehotet allt mer politiskt sprängstoff inom EU. Vid ett möte mellan EU:s miljöministrar 1998 var tiden mogen för en historisk markering. Ministrarna dömde ut den egna kemikaliepolitiken som helt otillräcklig för att skydda hälsa och miljö och lovade att reformera lagstiftningen i grunden.

EU-kommissionen fick i uppdrag att ta fram underlag och förslag för en omfattande reform.

Miljörelsen sammanfattade sina förväntningar på reformen i en gemensam deklaration, Copenhagen Chemicals Charter, som signerades av över hundra miljö- och konsumentorganisationer.

Copenhagen Chemicals Charter (år 2000)

De fem viktigaste kraven på en bättre kemikaliepolitik inom EU från miljörelsen:

1. Se till att rätten till information är obegränsad – inklusive vilka kemikalier som förekommer i varor.
2. Sätt upp en tidsfrist inom vilken alla kemikalier på marknaden ska ha säkerhetsbedömts. Kemikalier ska enbart vara godkända för användningar som anses säkra bortom rimligt tvivel.
3. Fasa ut alla långlivade och bioackumulerande kemikalier.
4. Ställ krav på att farliga kemikalier ska ersättas med säkrare alternativ.
5. Gör ett åtagande om att stoppa alla utsläpp i miljön av farliga ämnen till år 2020.

År 2001 presenterade EU-kommissionen sitt förslag till lagreform, kallad REACH³. Bland de nya principer som lanserades fanns krav på industrin att registrera alla ämnen i användning, krav på omfattande tester för att kunna identifiera nya farliga ämnen, en omvänd bevisbörda⁴ och tillståndskrav för att få använda de farligaste ämnena. En helt ny myndighet skulle ta hand om registrering och kontroll och därmed ge unionen betydligt bättre kontroll över kemikaliefloren.

Miljörelsen såg i allmänhet positivt på förslaget från kommissionen samtidigt som de stora kemiföretagen och deras branschorgan mobiliserade mot detsamma. Den lobbykampanj som organiserades av industrin betraktas fortfarande som den största och dyraste som förekommit inom EU. Efter

2. Direktiv 96/82/EG om åtgärder för att förebygga och begränsa följderna av allvarliga olyckshändelser där farliga ämnen ingår.

REACH står för Registration, Evaluation and Authorisation of Chemicals. Omvänd bevisbörda innebär att företagen ska visa att en kemikalie är ofarlig i det tilltänkta användningsområdet, istället för att det åligger myndigheterna att påvisa en risk.

flera intensiva år av politisk diskussion sjösatte EU 2006 en ny EU-förordning under namnet REACH. Lagen omfattar i princip alla kemikalier oavsett var och hur de används och sätter generella krav på producenter och leverantörer. (I realiteten är dock många kemikalier undantagna genom olika bestämmelser. Du kan läsa mera om detta i avsnitt 5.3.)

REACH inkorporerar i teorin flera av de principer som miljörelsen kämpat för i decennier, till exempel försiktighetsprincipen och substitutionsprincipen. Kemikalier ska inte få användas utan att man åtminstone har basal kunskap om deras miljö- och hälsoeffekter och det ska vara upp till den som vill sälja en kemikalie att visa att den är tillräckligt ofarlig. Kemikalietillverkarna ska betala en större del av kostnaderna för testning och kontroll. Trots det känner de flesta i miljörelsen stor besvikelse över det magra resultat som REACH har åstadkommit hittills. (Se faktarutan om förordningens många svaga punkter.) Ändå kan man konstatera att REACH är den första rättsakt i världen som lägger en ribba för vad som får tillverkas och säljas. Ribban ligger visserligen så lågt så ingen egentligen ska ha besvär att ta sig över den, men om ribban höjs efter hand kan REACH tvinga fram bättre kontrollerade och säkrare kemikalier.

Kemikaliekontroll blir en global fråga

Kemikalieproduktion och konsumtion blir allt mer global. Europa är fortfarande den största producenten men idag är det länder som Kina och Brasilien som står för den stora tillväxten på den globala marknaden. Kemikaliefrågorna har därför också hamnat på den globala nivån. Handlingsplanen Agenda 21 som antogs vid FN:s konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992 innehåller ett särskilt kapitel om kemikalier (Kapitel 19)⁵. Internationella förhandlingar har resulterat i flera globala avtal och överenskommelser. Bland införda konventioner finns *Stockholmskonventionen* som reglerar persistenta organiska

föreningar (s.k. POP-ämnena), *Rotterdamkonventionen* om internationell handel med vissa farliga kemikalier, *Montrealprotokollet* som styr användningen av ozonförstörande ämnen och *Baselkonventionen* som handlar om handel med miljöfarligt avfall. Det senaste tillskottet är *Minamatakonventionen* som inrättades 2013 och som fokuserar på den globala användningen av kvicksilver.

Lagar som reglerar kemikalieanvändning finns alltså på både nationell, europeisk och global nivå. Ändå är de flesta kemikalier fortfarande i stort sett oreglerade. Lagstiftningen klarar helt enkelt inte av att hålla jämna steg med den kraftiga tillväxten och starka ekonomiska intressen bromsar införandet av verkningfulla regler. Det är viktigt för miljörelsen att sätta press på politiker och företag att fortsätta utveckla ramverket men också tvinga fram bättre tillämpning av de lagar som finns.

5. Kapitlet har rubriken: "Miljöanpassad hantering av giftiga kemikalier och åtgärder mot den olagliga internationella handeln med giftiga och farliga produkter".

3. Vad gör ett ämne farligt?

Det är lätt att bli förvirrad över alla begrepp och definitioner som används inom kemikalieområdet. Här är en summering av egenskaper och begrepp som förekommer.

Till att börja med kan ämnen vara farliga att hantera utan att vara giftiga i vanlig mening. De kan till exempel ha extrema fysikaliska egenskaper, som att vara explosiva eller brandfarliga. För sådana ämnen finns normalt tydliga hanteringsregler för att förebygga olyckor. Den stora debatten kring farliga kemikalier handlar dock om deras förmåga att påverka olika biologiska processer. Ämnen som orsakar skadliga effekter på människa, växt- och djurorganismer kallas toxiska. På ren svenska: giftiga.

Det finns en enorm variation kring hur ett ämne utövar sin toxicitet. Man skiljer till att börja med på akuttoxiska egenskaper och ämnen med mer kronisk giftverkan. Akuta effekter kan till exempel vara att ett ämne som orsakar sjukdomstillstånd genast när man får i sig det med födan, på huden eller andas in det. De kroniska effekterna är oftast mer smygande och därför också svårare att upptäcka och koppla till ett visst ämne. Det gäller bland annat kemikalier som t.ex. framkallar allergier, cancer och fortplantningsstörningar.

Ett ämne kan vara extremt toxiskt redan i låga halter, ett annat bara skadligt i relativt höga halter. Hur mycket av ett giftigt ämne man utsätts för (exponeringen) är därför oftast (men inte alltid) en viktig parameter för hur stor skada ämnet orsakar. En annan viktig parameter är när påverkan sker. Ett ofött barn är till exempel extremt mycket känsligare för påverkan än en vuxen människa. Känsligheten varierar också stort mellan olika arter och individer.

Kemikalier grupperas ofta i olika kategorier beroende på vilka toxiska egenskaper de har:

CMR-ämnen

CMR är ett samlingsnamn för ämnen som antingen orsakar cancer (C), mutationer på arvsmassan (M) eller reproduktionsstörningar (R). Ämnen med CMR-egenskaper omfat-

tas av olika krav och det är därför alltid en stor fråga om ett visst ämne anses kvala in som CMR eller ej. Se vidare avsnitt 5 och 6.

CMR-ämnena delas i sin tur in i olika farlighetskategorier (1A, 1B och 2) beroende på hur säkerställd deras skadliga effekt är. För ämnen i kategori 1A vet man att ämnet ger den effekten på människa utifrån studier som omfattar människor. Ämnen i kategori 1B förmodas framkalla effekten hos människa utifrån de djurstudier som gjorts. För kategori 2-ämnen är graden av misstanke lägre. Ämnen som klassas i kategori 1A och 1B blir automatiskt förbjudna i vissa produkter och sammanhang.

Hormonstörande ämnen

Hormonstörande ämnen kallas en stor och fortfarande inte helt definierad grupp ämnen som påverkar kroppens processer och utvecklingen av vissa kroppsfunktioner. Hormonstörande ämnen påverkar genom att driva på eller bromsa hormonellt styrda funktioner. En ytterst liten mängd hormonstörande kemikalier som efterliknar kroppens egna hormoner kan exempelvis ge stor påverkan på utvecklingen av ett foster under dess känsliga utvecklingsfaser. Hormonstörande ämnen kan också påverka på andra sätt, som att störa produktionen av ett kroppseget hormon utan att ämnet i sig själv har hormonliknande egenskaper. Eftersom det inte finns någon allmänt accepterad definition av hormonstörande ämnen saknas också enhetlig lagstiftning kring dem. I EU pågår sedan länge en politisk diskussion kring hur hormonstörande ämnen ska hanteras och hur definitioner och restriktioner ska se ut.

PBT-ämnen

Andra ämnesegenskaper än toxicitet påverkar också hur farligt ett ämne är: förutom toxicitet (T) pratar man ofta om hur svårnedbrytbart (persistent, P) och bioackumulerbart (B) ett ämne är. Om ett ämne är både P, B och T så har vi att göra med ett högriskämne. Att ämnet både är stabilt mot

nedbrytning och lätt lagras i biologisk vävnad gör att det kan utöva sin toxicitet under lång tid och i växande halter.

Om ämnet betraktas som PBT-ämne så kan det bli föremål för olika restriktioner från samhället. Även här finns en stor debatt om var gränsen bör dras. I REACH har man enats om en definition för vad som är att räkna som ”särskilt farligt ämne”. Där ingår bland annat PBT-ämnerna (se faktabeskrivning).

PBT-ämnerna i REACH

För att ett ämne skall definieras som "särskilt farligt" (ett så kallat SVHC-ämne) utifrån nedbrytbarhet, bioackumulerbarhet och toxicitet, krävs att följande tre kriterier är uppfyllda:

- Persistens (P) uppfylls om halveringstiderna för ett ämnes nedbrytning är längre än 60 dygn i vatten, 180 dygn i havs-sediment, 120 dygn i övriga sediment eller 120 dygn i mark.
- Bioackumulation (B): Ämnet har en upptagningshastighet i en organism som påtagligt överstiger dess utsöndringshastighet, vilket gör att ämnet därmed lagras i vävnader. Biokoncentrationsfaktorn (BCF; proportionen mellan halten av ämnet i en vattenorganism jämfört med omgivande vatten) ska vara större än 2000.
- Toxicitet (T) är sådana ämnen där den högsta koncentrationen där inga effekter ses vid långvarig exponering av vattenlevande organismer är mindre än 0,01 mg/l eller som har CMR-egenskaper, kategori 1A, 1B och 2.

Om ett ämne är *mycket* svårnedbrytbart och *mycket* bioackumulerande så räknas det som särskilt farligt även om toxicitetskravet inte är uppfyllt. Följande gränser gäller:

- Persistens (P) uppfylls om halveringstiderna för ett ämnes nedbrytning är längre än 80 dygn i vatten, 180 dygn i sediment eller 180 dygn i mark.
- Bioackumulerande ämne (B): Ämnet har en biokoncentrationsfaktor (BCF) som är större än 5000.

Ämnerna som uppfyller dessa krav benämns vPvB (very persistent, very bioaccumulative).

SVHC-ämnerna

SVHC står för *Substances of Very High Concern* eller *Särskilt farliga ämnen* på svenska.

Det är ämnerna som har så oacceptabla egenskaper att de i enlighet med reglerna i REACH bara ska få användas med särskilt tillstånd. För att ett ämne ska definieras som SVHC ska det enligt REACH (artikel 57) uppfylla något eller flera av följande krav:

- Ämnet kan framkalla cancer, störa fortplantningsförmågan eller är mutagen (CMR).
- Ämnet är svårnedbrytbart, långlivat i miljön och giftigt (PBT).
- Ämnet är mycket långlivat i miljön och mycket svårnedbrytbart (vPvB).
- Ämnerna med effekter som motsvarar de i punkterna ovan och därför ger anledning till motsvarande oro, exempelvis hormonstörande ämnen.

De ämnen som man hittills ansett uppfyller SVHC-kraven har förts upp på Kandidatlistan, som för närvarande (juni 2015) består av 163 ämnen. När väl ett ämne hamnat på Kandidatlistan tvingas företaget följa särskilda krav, bland annat att vid förfrågan informera konsumenterna om sådana ämnen förekommer i en viss vara, läs mer om detta i avsnitt 6.A. En aktuell kandidatlista hittar du här: www.kemi.se/sv/Innehall/Lagar-och-andra-regler/REACH/Kandidatförteckningen-i-REACH/

Okända risker – säkra halter?

Ett stort dilemma i kemikaliepolitiken är att beslut måste tas trots att kunskapen om hur ämnen påverkar hälsa och miljö är ofullständig. Vi vet i praktiken ganska lite om de ämnen som förekommer, men måste ändå arbeta för att minska de hälso- och miljöhot som är sannolika. Att vänta på fullständiga bevis vore samma sak som att aldrig ta beslut.

Ett exempel har redan nämnts – ämnen som samtidigt är mycket persistenta och mycket bioackumulerande (vPvB-ämnena) hanteras i REACH som *om de vore farliga*, trots att giftigheten inte har bevisats. Konsekvenserna av att avstå åtgärder skulle bli för stora.

I själva verket ingår ett mått av försiktighetstänkande i all riskhantering av kemikalier. När man beslutar om gränsvärden för giftiga ämnen i till exempel livsmedel lägger man inte gränsen strax under vad som visat sig ge effekt i djurförsök utan normalt flera tiopotenser under. (Exempel: Om ett ämne i djurförsök ger skadlig effekt vid 1 milligram per liter, så sätts gränsvärdet kanske på en tusendel av den halten, eller 1 mikrogram, en säkerhetsfaktor på 1000.). Det beror på att det finns en rad osäkerheter kring att översätta laborietester till verkliga risker; olika djurarter (inklusive människan) har olika ”tolerans” för gifter, det finns också stora skillnader mellan olika individers känslighet, mellan unga och vuxna individer och så vidare.

I teorin kompenseras säkerhetsfaktorerna för alla ingående osäkerheter och skapar ”säkra” (ofarliga) koncentrationer av ämnet i arbetsmiljön eller i luft och vatten. I praktiken är det omöjligt att veta om dessa beräknade halter verkligen är säkra. Dessutom gör ekonomiska och andra överväganden (t.ex. kostnaden för att byta ut en viktig industrikemikalie) att man i praktiken tolererar användning av farliga ämnen trots att vi utsätts för skadliga halter. Här finns en av de stora stridslinjerna mellan kemikalietillverkare och det allmännas intresse av att skydda hälsa och miljö.

Miljörelsen menar ofta att det bör räcka med att ett ämne är *antingen* persistent (P), bioackumulerbart (B) eller toxiskt (T) för att betraktas som farligt. Skälet är att ämnen som varken bryts ner eller utsöndras i snabb takt från människor eller djur innebär en allvarlig varningssignal i sig. Om ämnet på grund av sådana egenskaper ständigt finns närvarande i miljön blir dess skadliga konsekvenser desto mer utbredda och långvariga om ämnet också visar sig vara toxiskt.

Brist på data gör att försiktighetsprincipen måste användas även på andra sätt. När ett ämne visat sig oacceptabelt och förbjuds ersätts det ofta av ett kemiskt snarlikt ämne som ännu inte testats lika noga som det förbjudna. För att undvika ett ständigt hopp mellan liknande ämnen kan det krävas att åtgärder genomförs mot grupper av ämnen med liknande kemiska strukturer.

4. Lagstiftningen idag

Kemikalielagstiftningen har växt fram språngvis och är till stora delar ett lapptäcke av regler. Även om EU-lagstiftningen REACH innebär ett tappert försök att göra kontrollen mer generell är det fortfarande en rad olika regler som styr, beroende på var och hur kemikalier används i samhället. I det här avsnittet beskrivs några grundläggande delar av lagstiftningen, på nationell och EU-nivå.

4.1 Miljöbalken

Sveriges regler för skydd av miljö och hälsa finns till stor del samlade i miljöbalken. De allmänna hänsynsreglerna i andra kapitlet i miljöbalken beskriver vilken hänsyn en verksamhetsutövare ska ta när det gäller val av kemikalier (2 kap. 4 § miljöbalken):

”Alla som bedriver eller avser att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd skall undvika att använda eller sälja sådana kemiska produkter eller biotekniska organismer som kan befaras medföra risker för människors hälsa eller miljön, om de kan ersättas med sådana produkter eller organismer som kan antas vara mindre farliga. Motsvarande krav gäller i fråga om varor som innehåller eller har behandlats med en kemisk produkt eller bioteknisk organism”

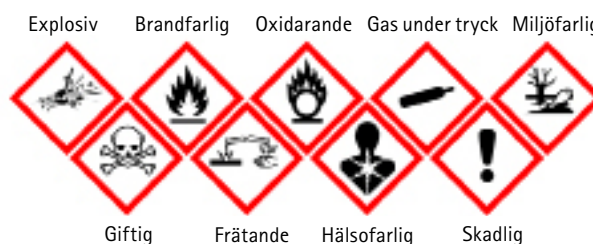
Denna princip kallas *produktvalsprincip* eller *substitutionsprincipen*. Bestämmelsen är straffsanktionerad. För straffbarhet krävs att gärningen begåtts med uppsåt eller genom grov oaktsamhet.⁶ Ingen har dock ännu dömts för underlåtenhet att göra ett påkallat produktval.

Lagregler om kemikalier och kemiska produkter är samlade i kapitel 14 i miljöbalken. Här finner man grundregler för hur kemikalier får hanteras, saluföras, importeras och exporteras. Det gäller bland annat:

- Produktregister: Kemiska produkter som yrkesmässigt tillverkas i eller förs in till Sverige ska registreras i ett produktregister. Registret hålls av Kemikalieinspektionen.
- Bekämpningsmedel: Godkännande för att sälja ett bekämpningsmedel får ges för högst fem (i särskilda fall tio) år.
- Produktinformation och uppgiftsskyldighet för kemikalier och kemiska produkter.
- Dispensmöjligheter från EU-regler.

I de flesta fall har regeringen bemyndigande att utfärda förordningar eller ge myndighet rätt att utfärda föreskrifter. Detaljerade regler på kemikalieområdet återfinns alltså inte i miljöbalken utan i vissa centrala förordningar, t.ex. *förordning (2008:245) om kemiska produkter och biotekniska organismer* och *Kemikalieinspektionens föreskrift KIFS 2008:2 kemiska produkter och biotekniska organismer*. Mer information om vilka förordningar och föreskrifter som förekommer på kemikalieområdet finner du på respektive myndighets hemsida.

4.2 Klassificering och märkning

Exempel på internationella symboler som farliga ämnen/blandningar ska vara märkta med (enligt Global Harmonised System, GHS)

6. Se 29 kap. 3 § miljöbalken.

Syftet med klassificering, märkning och säkerhetsdatablad⁷ är att informera om vilka farliga egenskaper ett ämne eller en kemisk blandning har, så att den som använder produkten vet om riskerna och hur man ska skydda sig och omgivningen. Fram till år 2015 använde Sverige ett EU-gemensamt system som nu fasats ut till förmån för en global standard, GHS⁸, som utarbetats inom FN. Inom EU implementeras GHS genom CLP⁹-förordningen, (EG nr 1272/2008). Senast den 1 juni 2015 ska både kemiska ämnen (t.ex. borsyra) och blandningar (t.ex. ett diskmedel) som släpps ut på marknaden vara klassificerade och märkta i enlighet med CLP-förordningen.

I de flesta fall klassificerar leverantören ämnet eller blandningen. Detta kallas egenklassificering. I vissa fall fattas klassificeringsbeslutet för en kemikalie på gemenskapsnivå. Det blir då obligatoriskt för leverantörer av dessa kemikalier att tillämpa denna harmoniserade klassificering och märkning. Förfarandet avser ofta de farligaste ämnena. Dessa ämnen är vanligtvis cancerframkallande, mutagena, reproduktionstoxiska eller luftvägssensibiliserande. Harmoniseringen av klassificeringarna syftar till att skydda den mänskliga hälsan och miljön och samtidigt främja konkurrenskraft och innovation. Medlemsstater, tillverkare, importörer och nedströmsanvändare kan föreslå att klassificeringen och märkningen av ett ämne harmoniseras. Förslagen kan endast avse ämnen, inte blandningar.

Övergången till globalt system är inte så enkel som det kan verka. För att enas om hur kemikalier ska märkas, måste man också enas kring vilka egenskaper ämnet i fråga har. Och här finns stora skillnader mellan länder i hur man tolkar olika testresultat.

Ett ännu större problem är det stora mörkertalet. Drygt 3 000 ämnen är klassade som farliga av EU och har en har-

moniserad klassificering, dvs. alla måste märka upp dessa kemikalier med samma faroangivelser. Men undersökningar pekar på att en betydligt större andel borde vara klassade farliga om man bara hade haft möjlighet att testa dem ordentligt.¹⁰ För så länge man inte fått fram resultat om hur farligt ett ämne är så krävs det ingen märkning alls. Det har föreslagits att ämnen vars egenskaper är okända borde få en varningssymbol med ett stort frågetecken. För att slippa märka produkten med frågetecknet, så skulle man behöva visa på studier som friskriver ämnet. Det har hittills inte varit något populärt politiskt förslag bland tillverkare av kemikalier – just för att det pekar ut hur lite vi egentligen vet om kemikalier och deras farlighet.

Klassning av kemikalier styr annan lagstiftning

Flera andra lagar är beroende av ämnens och blandningars klassificering. Dessa lagar omfattar konsumentskydd och arbetarskydd liksom regler för bekämpningsmedel och avfall m.m. En klassificering av ett ämne kan alltså få effekt på hur ämnet får användas och av vem. Om ämnet klassas som mutagent, cancerframkallande och/eller reproduktionstoxiskt leder det mer eller mindre per automatik till strikta begränsningar i hur de får användas. Exempelvis gäller då särskilt fastställda haltbegränsningar i leksaker.

7. Företag som släpper ut kemiska produkter på marknaden ska lämna ett så kallat säkerhetsdatablad till den som yrkesmässigt använder produkten. Bladet ska informera om produktens farliga egenskaper, risker och de skyddsåtgärder som ska vidtas. Reglerna om säkerhetsdatablad finns i REACH artikel 31 och REACH bilaga 2.

8. GHS står för Global Harmonized System.

9. CLP står för Classification and Labeling of Products.

10. Studier av nya ämnen som introducerats inom EU sedan 1981 har visat att andelen med egenskaper som gör dem farliga är cirka 70 %. (Ref: EU Commission White Paper on Strategy for a future Chemicals Policy, 2001) Inget tyder på att andelen farliga ämnen är lägre bland de ämnen som redan är i användning.

(Bildkälla: Kemikalieinspektionen)

4.3 REACH

REACH, EU:s kemikalieförordning som trädde i kraft år 2007, är den första lagstiftning i världen som har ambitionen att omfatta i princip alla kemikalier, oavsett var de förekommer och hur de används. De viktigaste momenten är kravet på registrering av alla ämnen och tillståndsprövning av särskilt farliga ämnen. REACH innehåller också en lista, bilaga XVII, med kemikalier som EU har begränsat eller helt förbjudit användning av.

Registreringsplikten

Det första kravet som REACH ställer är att importörer och tillverkare ska rapportera in vilka ämnen de använder/saluför. Bland annat ska man tala om hur mycket man använder och ange några basala fysikaliska och kemiska data för ämnet.

De ämnen som tillverkas eller importeras i störst mängd vad först ut med att bli registrerade. Långsamt fylls registret på och fram till den 18 juni 2015 hade drygt 51 197 registreringar, rörande 13 241 kemikalier kommit in till ECHA¹¹. Registreringen pågår fram till år 2018.

Det finns en lång lista på undantag från registreringsplikten. Det gäller framför allt ämnen som tillverkas eller

säljs i mindre volymer, under ett ton per år och företag. Om ämnet har farliga egenskaper (t.ex. cancerframkallande effekt eller om det är mycket svårnedbrytbart, se avsnitt 3) så måste det ändå rapporteras in, oavsett vilka volymer det används i. Det finns också undantag som beror på att man anser att användningsområdet redan kontrolleras genom annan lagstiftning, inte leder till utsläpp, används för militära ändamål eller forskning. Du kan läsa mer om undantagen här: www.kemi.se/Documents/Forfattningar/REACH/Undantag_från_registrering_i_REACH.pdf

Tillståndsplikten

En stor nyhet jämfört med tidigare lagstiftning är att EU genom REACH upprättar en lista på ämnen som anses så farliga att företag måste ansöka om tillstånd för att få använda dem. Sådan tillståndsprövning fanns sedan tidigare men då bara för speciella användningsområden, t.ex. bekämpningsmedel och livsmedelstillsatser.

Ämnen som EU definierar som särskilt farliga, dvs. som SVHC-ämnen (se kapitel 4) förs upp på den så kallade Kandidatlistan. Därefter är tanken att de successivt tas upp på bilaga XIII till REACH, en "arbetslista" som innebär att processen med tillståndsprövning drar igång. Hamnar ämnet på Tillståndslistan, bilaga XIV till REACH, innebär det att ett slutdatum sätts för den fria användningen av ämnet. Företag kan sedan under en angiven tidsperiod söka tillstånd att använda ämnet även efter det beslutade slutdatumet. EU kan välja att antingen utfärda tillstånd eller avslå ansökan på grund av att ämnet anses för riskabelt att använda. Om ansökan godkänns gäller det bara för det användningsområde man ansökt om och bara för en begränsad tid.

Om EU beslutar att ge tillstånd så kan alla (inte bara det företag som sökt tillståndet) använda ämnet för det ända-

11. <http://echa.europa.eu/sv/information-on-chemicals/registered-substances>

mål det godkänts för, ända fram till att det är dags för nästa tillståndsprövning. Dock gäller tillståndsprövningen endast kemikalier som tillverkas, importerar eller används inom EU. En vara som importerar från ett land utanför EU kan även i fortsättningen innehålla kemikalien utan att behöva tillstånd.

REACH – ambition och praktik

REACH utgör på flera sätt ett trendbrott jämfört med tidigare lagar. Nu krävs företag på test- och produktionsdata för de kemikalier de använder (registreringsplikten). Om ämnet anses utgöra särskild risk så får det bara användas med särskilt tillstånd (tillståndsplikten). Det ges heller inga generella tillstånd för ämnen utan endast för specifika användningsområden för ämnet.

REACH förhandlades fram under stor vanda och enorm press från kemiindustrins lobbyister. Därför urvattnades de ursprungliga förslagen. I många fall tömdes de helt på substans. Med en hårsman räddades själva principbygget men mycket av det konkreta innehållet försvagades. En sätt att tolka läget är att REACH lyckats etablera en ny strategi för kemikaliekontroll, men att dess olika delar och moment måste skärpas kraftigt för att lagstiftningen ska få avsedd effekt. Utvärdering och revidering av lagstiftningen kommer också ske med jämna mellanrum.

REACH svagheter – ett axplock

Undantagen: Ett stort antal ämnen och användningsområden är undantagna från såväl registrering som utvärdering och eventuell tillståndsprövning.

Registreringsplikten: De kemikaliedata som krävs in är mycket begränsade. EU gör en utvärdering av uppgifterna som rapporterats in för ämnen som tillverkas eller importerar i större mängder. Man kontrollerar också de kemikalier som räknas som särskilt farliga. Mycket information sekretessbeläggs hos myndigheten ECHA. REACH tillåter nämligen att uppgifter blir sekretessbelagda om publiceringen av data anses kunna skada företag, till exempel genom att leverantörers identitet röjs, eller om ingredienslistan för en produkt ger andra möjlighet att lista ut hemliga recept eller liknande.

Tillståndsplikten: Nästan ett decennium har gått sedan REACH trädde i kraft. Ändå har tillståndsplikten för särskilt farliga ämnen inte hunnit slå igenom på allvar. Endast 161 kemikalier har hittills (april 2015) identifierats som SVHC-ämnen och av dem har 31 stycken förts upp på bilaga XIV och försetts med slutdatum. För en handfull av dessa har slutdatumet hunnit passera. En intensiv diskussion pågår hur man ska tolka de regler kring sociala och ekonomiska hänsyn som ska vägas in vid tillståndsprövningen. Vissa företag som sökt tillstånd vill att detta ska gälla mycket breda användningsområden, något som kan underminera tanken att endast specifika och väl kontrollerade tillämpningar ska godkännas. Företagen hävdar också ofta att det saknas fungerande alternativa kemikalier och att EU därför måste ge tillstånd till fortsatt användning.

Hur avvägningen kring tillståndsprövningarna kommer att utvecklas är därför inte klart, men det finns stor risk att ekonomiska intressen och andra avvägningar än hälso- och miljöaspekter får stor tyngd. Den takt som SVHC-ämnen kommer upp till prövning styrs också av vilken kapacitet ECHA och de nationella kemikaliemyndigheterna har för att hantera arbetet runt prövningen. Bristen på resurser och rigorösa krav på hur prövningen ska gå till riskerar att kraftigt begränsa antalet ämnen som kommer upp till tillståndsprövning.

En intressant utveckling är dock att många företag vill undvika att förknippas med ämnen som EU klassar som särskilt farliga. Man vill heller inte dras in i en lång och kostsam process och väljer därför att frivilligt avveckla kandidatlisteämnen. Läs mer om hur detta kan användas i avsnitt 7.

Kemikalier i varor: Varor som tillverkas inom EU ingår i REACH eftersom all kemikalieanvändning omfattas, alltså även kemikalieanvändningen vid tillverkningen av varor. När det gäller importerade varor är kraven däremot generellt sett låga och kontrollen bristfällig, om inte specifika krav finns för varugruppen (t.ex. leksaker).

4.4 Bestämmelser som rör kemikalier inom speciella områden

Utöver REACH finns en hel del andra lagar på EU-nivå som berör kemikalieanvändning inom olika sektorer. Här är några beskrivna:

Ramdirektivet för vatten

Användning av kemikalier slutar oftast med att kemikalier hamnar i en vattenrecipient (exempelvis ett vattendrag, en sjö eller havsområde). På 90-talet diskuterade EU om man kunde samla reglerna för vattenområden till en ramlag som utgick ifrån vattnets naturliga hydrologi och alltså inte begränsades av geografiska och administrativa gränser. Det ledde till att EU införde ett ramdirektiv för vatten¹² som bland annat sätter mål och regler för kemiska vattenföroreningar.

Direktivet fastställer miljö kvalitetsnormer för 45 prioriterade ämnen.¹³ Ytterligare åtta ämnen ska också utvärderas. Enligt direktivet ska utsläppen av de prioriterade ämnena gradvis minska och de uppsatta gränsvärdena i vattenmiljön får inte överskridas. Förekomsten av de prioriterade ämnena ska på sikt helt upphöra.

En effekt är att miljömyndigheter kan ställa krav på att miljöfarliga verksamheters utsläpp inte leder till att gränsvärdena för miljögifter (prioriterade ämnen och särskilt förorenande ämnen) överskrids i recipienten i anslutning till utsläppet. Ett problem är att det saknas direkta kopplingar mellan Ramdirektivet för vatten och annan tvingande lagstiftning som kan ge tydlig påföljd om värdena överskrids. Tillstånd kan dock vägras en verksamhet som medverkar till att miljö kvalitetsnormerna för vatten inte klaras.

Produktsäkerhetsdirektivet

EU-direktivet om allmän produktsäkerhet¹⁴ innehåller regler som ska se till att alla typer av varor är säkra för kon-

sumenten att använda. Tillämpningsområdet omfattar direkta hälsorisker från kemikalier i varor, däremot inte miljörisker. Företag har enligt direktivet en allmän skyldighet att tillhandahålla säkra produkter. Vad som är säkert beskrivs bara i allmänna termer och säkerhetskravet fylls ut genom att EU inför regler i annan lagstiftning, beslutar om produktstandarder (t.ex. reglerna för CE-märkning), osv.

Eftersom direktivet har som mål att garantera konsumenterna en miniminivå för produktsäkerhet finns en möjlighet att gripa in mot farliga produkter både på nationell nivå och på EU-nivå. När det gäller kemikalier har sådana beslut fattats om t.ex. ftalater i leksaker och mögelmedlet dimetylfumarat. Ansvarig myndighet i Sverige för produktsäkerhetsdirektivet är Konsumentverket.

Som stöd finns också ett särskilt informationssystem inom EU för nationella beslut om åtgärder mot farliga produkter, Rapex. EU har också utfärdat särskilda lagdirektiv för olika produktområden, exempelvis för elektronik och leksaker.

Läs mer om lagstiftningen kring produktsäkerhet här: www.konsumentverket.se/foretagare/Produktsakerhet/

Leksaksdirektivet

Utöver de allmänna reglerna i produktsäkerhetsdirektivet finns regler gällande leksaker i ett särskilt leksaksdirektiv¹⁵. För kosmetiska produkter avsedda för barn, t.ex. teatersmink, gäller dessutom reglerna om kosmetika, vid sidan av reglerna om leksaker. Även för elektriska och elektroniska produkter finns det speciella regler förutom leksaksreglerna.

Sedan januari 2007 är flera ftalater begränsade i leksaker. Ftalaterna DEHP, DBP och BBP får inte användas i koncentrationer som överstiger 0,1 procent (avser sammanlagd halt DEHP, DBP och BBP) i leksaker och barnavårdsartiklar. Ftalaterna DINP, DIDP och DNOP får inte användas i kon-

12. Direktiv (2000/60/EG) om upprättande av en ram för gemenskapens åtgärder på vattenpolitikens område.

13. Direktiv (2013/39/EU) om prioriterade ämnen. Ämnena är listade i bilaga till direktivet.

14. Direktiv (2001/95/EG) har genomförts i Sverige genom produktsäkerhetslagen.

15. Direktiv (2009/48/EG) om leksakers säkerhet.

centrationer som överstiger 0,1 procent (avser sammanlagd halt DINP, DIDP och DNOP) i leksaker och barnavårdsartiklar som barn kan stoppa i munnen.

Leksaksdirektivets kemikaliekraV skärptes från år 2013. Bland annat är halterna av CMR-ämnen, dvs. cancerframkallande, skadliga för arvsmassan (mutagena) eller ämnen som kan störa fortplantningsförmågan (reproduktionstoxiska) nu begränsade i leksaker. CMR-ämnen får inte överstiga vissa koncentrationer. För cancerogena eller mutagena ämnen i kategori 1A och 1B enligt CLP¹⁶, är haltgränsen 0,1 procent och för kategori 2 är haltgränsen 1 procent. För reproduktionstoxiska ämnen i kategori 1A och 1B enligt CLP, är haltgränsen 0,3 procent och för kategori 2 är haltgränsen 3 procent.

I det nya direktivet förbjuds också användning av 55 allergiframkallande doftämnen i halter över 100 mg/kg. Dessa 55 ämnen är redan förbjudna i kosmetika. Ytterligare elva allergiframkallande doftämnen måste namnges om de används i en leksak i halter över 100 mg/kg (100 ppm).

Leksaker är betydligt bättre reglerade än mycket annat som barn leker med eller använder, så som kläder, skor, accessoarer, sportartiklar, elektronik (som inte är leksaker, t.ex. mobiltelefoner och fjärrkontroller), möbler, inredning och byggmaterial (dvs. husen de vistas i).

Kemikalier i livsmedelsförpackningar

Det finns två generella EU-förordningar som reglerar användning av material och produkter som är avsedda att komma i kontakt med livsmedel¹⁷. Förordningarna omfattar alla typer av förpackningar, flaskor (plast och glas), bestick, hushållsmaskiner (till exempel kaffebryggare) samt lim, klister och tryckfärger för etiketter. För plast samt några andra material finns detaljreglering i särskilda direktiv/förordningar där man bland annat listar ämnen som är godkända att använda i tillverkningen. Men bara för att

materialen är reglerade, så är inte kemikalieinnehållet kontrollerat och säkert. Bland de ämnen som listas som godkända hittas 21 ämnen som är med på kandidatlistan över särskilt farliga ämnen och över 50 ämnen som finns med på SIN-listan. SIN-listan är en lista framtagen av miljöorganisationen Internationella kemikalie sekretariatet (ChemSec). Den innehåller ämnen som valts ut utifrån de kriterier som används för kandidatämnen och som organisationen därför anser ska föras upp på kandidatlistan.

Bekämpningsmedel (växtskyddsmedel och biocider)

Bekämpningsmedel delas upp i *växtskyddsmedel* och *biocider*. Växtskyddsmedel används i huvudsak för att skydda växter och växtprodukter inom jordbruk, skogsbruk och trädgårdsbruk. Skyddet kan vara mot skadedjur, svampangrepp eller mot konkurrerande växter. *Biocider* används för att förebygga eller motverka att djur, växter eller mikroorganismer, orsakar skada eller olägenhet för människors hälsa eller skada på egendom. Exempel på biocidprodukter är träskyddsmedel, myggmedel, råttbekämpningsmedel och båtbottnfärger.¹⁹

Ett bekämpningsmedel måste vara godkänt av Kemikalieinspektionen för att få säljas i Sverige. Bekämpningsmedel definieras i miljöbalken som en kemisk eller biologisk produkt som är avsedd att förebygga eller motverka att djur, växter eller mikroorganismer förorsakar skada eller olägenhet för människors hälsa eller skada på egendom.²⁰ Naturvårdsverket har en något tydligare definition – bekämpningsmedel används för att döda eller förhindra djur och organismer som vi betraktar som skadliga. Medlen är giftiga och användning kan vara farliga för miljö och hälsa.

Bekämpningsmedel är per definition giftiga. Här finner man därför medel som kan ha mycket allvarliga effekter. Produkterna delas in i behörighetsklasser utifrån de risker

16. CLP står för Classification and Labeling of Products.

17. Ramförordning (EG) nr 1935/2004 samt förordning (EG) nr 2023/2006 om god tillverkningssed.

18. Geucke et al. (2014) Food contact substances and chemicals of concern: a comparison of inventories. Food Additives and Contaminants: Part A 31 (8) 1438–1450.

19. Definitionen av växtskyddsmedel och biocider är hämtade från Naturvårdsverkets hemsida.

20. Se 14 kap. 2 § miljöbalken

som kan uppstå när de hanteras; klass 1-produkter får bara användas av den som har särskilt tillstånd och endast yrkesmässigt, klass 2-produkter får endast användas för yrkesmässigt bruk och klass 3-produkter kan säljas till enskilda konsumenter. Bekämpningsmedel som ska säljas i Sverige måste anmälas till Kemikalieinspektionens produktregister.

En ny biocidförordning²¹ trädde ikraft år 2013 och innebär att varor endast får innehålla biocider med verksamma ämnen godkända för den aktuella produkttypen och användningen. Varor som innehåller biocider måste dessutom märkas. Varor är till exempel kläder, elektronik och byggmaterial. En annan nyhet är att man har infört *uteslutningskriterier* och *substitution* både på ämnesnivå och produkt-nivå. Med uteslutningskriterier menas att vissa ämnen med vissa egenskaper inte ska godkännas som verksamma ämnen. Substitutionskravet innebär att ämnen med vissa farliga egenskaper ska ersättas om det är möjligt. De farligare ämnena kan godkännas för kortare tider, men avsikten är att ämnen med farliga egenskaper ska ersättas av mindre farliga ämnen eller andra metoder. Här kan man alltså tala om en substitutionsprincip inskriven i EU-lagstiftning.

RoHS och WEEE-direktiven (gäller elektriska och elektroniska produkter)

Det används stora mängder farliga ämnen i elektrisk och elektronisk utrustning, så som halogenerade flamskyddsmedel och tungmetaller. Förutom hälsorisker när varorna tillverkas och används gör miljögifterna även att elektroskrotet skapar stora miljöproblem i avfallsledet.

EU införde det så kallade RoHS-direktivet²² år 2006. RoHS begränsar användning av kvicksilver, bly, sexvärt krom och flamskyddsmedlen PBB och PBDE till 0,1 procent av kadmium till 0,01 procent i elektrisk och elektronisk utrustning. Från början omfattade RoHS endast hälsorisker

men sedan år 2011 ingår även skydd av miljön från farliga ämnen.

EU:s direktiv om insamling och återvinning av elektriska och elektroniska produkter (WEEE²³) syftar till att förebygga uppkomsten av avfall som utgörs av eller innehåller elektriska eller elektroniska produkter. Syftet är även att förbättra miljöprestandan hos alla aktörer som berörs under de elektriska och elektroniska produkternas livscykel, till exempel tillverkare, distributörer, konsumenter och återvinnare. Uttjänt elektrisk och elektronisk utrustning är farligt avfall och ska tas om hand på rätt sätt för att återanvändas och/eller återvinnas utan att farliga ämnen sprids.

Kosmetikaförordningen

Produkter som räknas som kosmetiska produkter är bland annat tvål, schampo, hudkräm, smink, hårfärgningsprodukter, badbomber, munvatten, tandkräm, deodoranter och solskyddsmedel. Reglerna i kosmetikaförordningen²⁴ är inriktade på innehållsämnen och märkning. Märkningen ska innehålla uppgifter om vilka ämnen som ingår i produkten, produktens användningsområde, speciella varningar och försiktighetsåtgärder som man ska tänka på vid användning.

Förordningen listar cirka 1400 ämnen som är totalförbjudna i kosmetiska produkter, oavsett vilken funktion de har. Det gäller framför allt alla ämnen som är klassade som CMR-ämnen. Förordningen listar också:

- Dofter. Ett trettio-tal ämnen som är förbjudna som doftingredienser.
- Färgämnen. Endast de som listas i en särskild bilaga får användas.
- Konserveringsmedel. Inga andra än de som listas får användas.
- UV-filter. Endast de ämnen som listas får användas.

21. Förordning (EU) nr 528/2012 om tillhandahållande på marknaden och användning av biocidprodukter.

22. RoHS står för Restriction of Hazardous Substances och direktivet (2011/65/EU) gäller begränsning av användning av vissa farliga ämnen i elektrisk och elektronisk utrustning.

23. WEEE står för Waste Electrical and Electronic Equipment. Direktiv (2012/19/EU).

24. Förordning (EG) nr 1223/2009 om kosmetiska produkter.

När tillverkare vill använda färgämnen, konserveringsmedel eller UV-filter till solskyddsprodukter måste ingredienserna alltså väljas från särskilda listor över tillåtna ämnen. Utöver ovanstående gäller att somliga ämnen bara får användas om de understiger vissa haltgränser. Dessa kan variera mellan olika produkttyper och anges i förordningen. I vissa fall ställs även krav på åtföljande varningstext. Liksom i annan lagstiftning saknas kriterier för och reglering av hormonstörande ämnen, vilket är en uppenbar brist. En annan svaghet är den bristfälliga regleringen av allergiframkallande ämnen. Ett exempel på detta är hårfärger, där kraftigt allergiframkallande kemikalier är vanligt förekommande.

Alla tillverkare av kosmetika ska också göra en säkerhetsbedömning av samtliga sina produkter och lämna in till myndigheterna. Bedömningen ska omfatta hälsoeffekter och väga in olika risker som ingående ämnen kan orsaka. Miljöeffekter ingår däremot inte i bedömningen. I den mån ämnena har negativa miljöeffekter är tanken att dessa behandlas inom REACH. Detta till trots tilläts fortfarande mycket miljöfarliga ämnen i kosmetika.

Läkemedelsverket och kommunerna är tillsynsmyndigheter för kosmetiska produkter.

4.5 Nationella regler som går längre än EU:s regelverk

Sverige hade före EU-inträdet år 1995 ett antal lagar som gick betydligt längre än de gemensamma EU-reglerna. Vid förhandlingarna fick man behålla vissa regler under en övergångstid och för andra fick man ett mer permanent undantag.

I föreskriften från Kemikalieinspektionen KIFS 2008:2 om kemiska produkter och biotekniska organismer finns ett antal regler där Sverige har mer långtgående krav, t.ex. ”totalförbudet”²⁵ mot kvicksilver, förbud mot metylenklorid i färgborttagningsmedel, hårdare krav när det gäller flyk-

tiga organiska lösningsmedel i färger och lacker, formaldehyd, träskydd, m.m.

Ett exempel på en svensk regel som länge saknade motsvarighet i EU, var förbudet mot att använda det hälsofarliga ämnet 1,4-diklorbensen för att dölja lukt på toaletter och liknande. Det svenska förbudet kom redan på 90-talet och motiverades på ett intressant sätt, att användningen av ett så farligt ämne inte är acceptabelt i ett sammanhang där det inte är nödvändigt. Tyvärr är beslutet nästan unikt att på detta sätt motivera ett förbud med att ifrågasätta behovet. Först omkring 20 år senare togs ett liknande beslut inom EU, dock utan den nämnda motiveringen.

När det gäller växtskyddsmedel kan medlemsstaterna själva reglera användningen av de tillåtna växtskyddsmedlen. I Sverige har man därför kunnat förbjuda efterbehandling av livsmedel. Något som är allmänt använt på bland annat potatis och frukt för att minska angrepp eller skador efter skörd.

På andra områden ligger Sverige efter flera andra EU-länder. Det gäller t.ex. material i kontakt med livsmedel där Sverige inte har ytterligare nationella krav utöver EU:s förordningar och direktiv, vilket flera andra EU-länder har. Det gäller även specifika ämnen så som BPA, som i Sverige är förbjudet i nappflaskor och barnmatsburkslock, men i Frankrike är förbjudet i alla livsmedelsförpackningar.

25. Totalförbudet står inom citationstecken för att vissa produkter är undantagna, bl.a. lampor.

5. Söka kunskap om kemikalier

Tillgång till information om kemikalier är central för att kunna bedriva opinionsarbete eller exempelvis överklaga ett tillstånd eller kräva tillsynsåtgärder. Det här avsnittet ger tips om var och hur man kan få svar på följande frågor:

1. Vilka farliga egenskaper har ett visst ämne?
2. Hur och var används ämnet?
3. Vilka lagar och regler gäller för ämnet?

Kemikalier kan ha flera olika namn och beteckningar beroende på var och hur de används. Det är inte alltid lätt att veta vilket ämne man egentligen pratar om. Bästa sättet är normalt att använda ämnets CAS-nummer, ett ID-system som används globalt av såväl myndigheter, företag och forskare. När man söker information i databaser och rapporter är det därför bra att utgå från ämnets CAS-nummer. Det hittar man enklast i Keminspektions ämnesregister som innehåller omkring 130 000 ämnen.

Inom EU används också ett system som går under beteckningen EINECS: Även EINECS-nummer är sökbara i Kemikalieinspektionens ämnesregister²⁶. Registret ger också olika synonymer som till exempel olika handelsnamn, förkortningar och det exakta kemiska namnet som beskriver hur molekylerna ser ut.

Ämnesregistret
Kemikalieinspektionen
www.apps.kemi.se/amnesregistret/

Sök här efter kemiska namn, synonymer, summaformler, unika identifieringsnummer (CAS-nummer och EINECS-nummer). Registret innehåller drygt 130 000 kemiska ämnen. Cirka 305 000 kemiska namn är sökbara.

5.1 Vilka farliga egenskaper har ett visst ämne?

De ämnen som registreras enligt REACH läggs in i en databas hos EU:s kemikaliemyndighet, ECHA, och ut-

gångspunkten är att informationen ska vara fritt tillgänglig. På ECHA:s webbplats (echa.europa.eu) hittar man information om registrerade ämnen, till exempel deras farliga egenskaper och råd för hur de ska användas på ett säkert sätt. I juni 2015 innehöll databasen information om strax över 13 000 ämnen, insamlat från drygt 50 000 inrapporteringar från företag. ECHA för kontinuerligt in fler ämnen i databasen i takt med att företag rapporterar in.

Mängden data varierar stort mellan ämnen. Information kommer från företagets REACH-registreringar och ju högre volym ämnet används i desto mer information måste företagen uppge. Även särskilt farliga kemikalier (SVHC-ämnen) kräver mer information.

Information om kemikalier

ECHA

www.echa.europa.eu/sv/information-on-chemicals/registered-substances

Kemikalier registrerade enligt REACH. Med hjälp av namn eller CAS-nummer kan man här söka information om registrerade kemikaliers egenskaper. Registret innehåller drygt 13 000 kemiska ämnen (2015) och databasen växer i takt med att företag rapporterar in. Informationen ges på engelska.

De ämnen som registreras enligt CLP-förordningen hamnar i Klassificerings- och märkningsregistret som 2012 innehöll över 90 000 ämnen.

Klassificering- och märkningsregistret

ECHA

www.echa.europa.eu/sv/information-on-chemicals/cl-inventory-database

Kemikalier registrerade enligt CLP. Med hjälp av namn eller CAS-nummer kan man här söka information om registrerade kemikaliers faroklass och faroangivelser. Man kan även söka på faroklass eller faroangivelse för att se vilka ämnen som har klassats därefter. Över 90 000 ämnen var registrerade 2012 och antalet växer ständigt.

26. <http://apps.kemi.se/Amnesregistret/default.cfm>

Kemikalier som enligt EU klassas som farliga

EU har klassat vissa kemikalier som mer farliga än övriga och dessa har därmed försatts med olika informationskrav.

- Kemikalier som uppfyller vissa faroklassificeringar enligt CLP-förordningen, kan få en harmoniserad klassificering, vilket innebär att dessa ämnen måste märkas upp på ett visst sätt. Detta gäller själva kemikalien, och inte när kemikalien ingår i en vara. Dessa kemikalier är vanligtvis cancerframkallande, mutagena, reproduktionstoxiska eller luftvägssensibiliserande. Juni 2015 fanns 3367 ämnen med harmoniserad klassificering. Dessa hittas i tabell 3.2 i bilaga VI till CLP. Läs mer om CLP här: www.echa.europa.eu/documents/10162/13566/factsheet_public_classification_labeling_sv.pdf
- Kemikalier som uppfyller kraven för särskilt farliga ämnen (SVHC-ämnen) hamnar på Kandidatlistan. Som konsument har man då rätt vid förfrågan att få veta om en vara innehåller något ämne på Kandidatlistan. Många företag väljer att byta ut ämnen på Kandidatlistan mot andra alternativ. De ämnen som är på Kandidatlistan kommer att utredas om de utgör en oacceptabel risk, i så fall hamnar de på Tillståndslistan. Juni 2015 fanns 163 ämnen på kandidatlistan. Här finns mer information om Kandidatlistan: www.kemi.se/sv/Innehall/Lagar-och-andra-regler/Reach/Kandidatförteckningen-i-Reach/
- Ämnen som utgör en oacceptabel risk för hälsa eller miljö kan hamna på Tillståndslistan. Då krävs det tillstånd för att få tillverka, importera och/eller använda ämnet inom EU. Undantag kan ges för specifika användningsområden under en begränsad tid om användningen inte anses utgöra någon betydande hälso- eller miljörisk eller om inga tillräckligt bra alternativ finns att tillgå. Dock kan ämnet fortfarande förekomma som en del i en vara som impor-

terats från utanför EU, då förbudet endast gäller den rena kemikalien och inte som ingående del av en vara. Juni 2015 fanns 31 ämnen på Tillståndslistan. Mer information finns här: www.kemi.se/Documents/Forfattningar/Reach/REACH_Tillst%c3%a5nd.pdf

- Ämnen som utgör en oacceptabel risk för hälsa eller miljö kan även hamna på Begränsningslistan. Det gäller framförallt ämnen som redan hade begränsningar innan REACH lanserades, men det är även ett bra verktyg för att få bort farliga ämnen från importerade varor. För ämnen på Begränsningslistan förbjuds eller begränsas tillverkning, utsläppande på marknaden och användningen av ämnet. Detta innebär att även importerade varor berörs. Juni 2015 fanns 105 ämnen uppförda på Begränsningslistan. Mer information finns här: www.kemi.se/Documents/Forfattningar/Reach/REACH_Begr%c3%a4nsningar.pdf

Andra listor över farliga ämnen (och bättre alternativ)

EU är en instans bland många som listar farliga ämnen. Andra länder, olika organisationer och även företag har genom olika initiativ försökt ringa in vilka ämnen som bör prioriteras i jakten på att minska kemikaliefarorna.

Kemikalieinspektionen har listat kemikalier i en databas som heter Prioriteringsguiden (PRIO). Den innehåller dels "utfasningsämnen" som uppfyller kraven på att vara cancerogena, mutagena, reproduktionstoxiska, hormonstörande, särskilt farliga metaller, PBT (persistenta, bioackumulerande och toxiska), vPvB (väldigt persistent och väldigt bioackumulerande), eller ozonstörande, och dels "riskminskningsämnen" som uppfyller kraven för att ha/vara mycket hög akut giftighet, hög kronisk giftighet, allergiframkallande, mutagen, miljöfarlig med långtidseffekter eller potentiellt PBT/vPvB. För mer information: www.kemi.se/Documents/Publikationer/Trycksaker/Faktablad/PRIOsept2012_webb.pdf

Prioriteringsguiden PRIO
Kemikalieinspektionen

Ger exempel på farliga ämnen men är framför allt till för att ge kunskap om hur man kan gå till väga när man bedömer vilka kemiska ämnen som är acceptabla ur hälso- och miljösynpunkt. Databasen består av över 4500 ämnen.

SubsPort
Flera organisationer
(www.subsport.eu/listoflists)

En webportal där man kan söka bland olika listor över farliga kemikalier och bättre alternativ. Utvecklad av bland annat ChemSec.

Miljöorganisationen Internationella Kemikaliesekretariatet (ChemSec) har upprättat en lista som kallas SIN-list (SIN står för Substitute It Now). Där listas ämnen som ChemSec funnit uppfyller samma kriterier som ämnena på Kandidatlistan. Företag som vill vara i framkanten kan använda sig av SIN-listan för att fasa ut, eller aldrig börja använda, ämnen som i framtiden kan komma att hamna på Tillståndslisan.

SIN-list
ChemSec

En lista över kemikalier som ChemSec funnit uppfyller samma kriterier som de på Kandidatlistan. 2015 finns 830 ämnen på listan.

OECD lanserade 2015 en webportal för substitution, främst tänkt för företag. Där har de fyra ingångar: "Alternatives Assessment Tool Selector", "Alternatives Assessment Frameworks", "Case Studies and Other Resources" samt "Regulations and Restrictions".

SAAT
OECD
(www.oecd-saatoolbox.org/)

OECD:s databas "Substitution and Alternative Assessment Toolbox" med information om säkrare alternativ till farliga kemikalier.

SubsPort har kombinerat 32 sökbara listor i en databas, både listor från myndigheter, organisationer och företag, och vänder sig också till företag som vill gå före.

5.2 Var och hur används en viss kemikalie?

Det finns inte någon generell skyldighet att deklarerat vad en vara innehåller, med några undantag:

- För vissa, speciella produktområden, som livsmedel, kosmetika och läkemedel ska alltid en ingredienslista gå att läsa på förpackning eller bipacksedel. Dessutom tillämpas här, i vissa fall, så kallad "positivlistning" av ämnen, alltså att ämnen som inte uttryckligen har godkänts automatiskt är förbjudna att ha med i produkten. Dock gäller detta inte förpackningen som produkter är i.
- Produkter som definieras som *kemiska produkter* (ämnen och blandningar av ämnen, oftast "sånt som flyter"). För dessa måste den som saluför dem ange alla ingående ämnen som klassas som farliga och som förekommer över en viss halt i produkten. Informationen ska finnas på förpackningen och i säkerhetsdatablad. Det finns även en skyldighet att, efter fråga från konsument, tillhandahålla information om varan innehåller något ämne i kandidatlistan i koncentration över 0,1 viktprocent, se vidare kapitel 6. I övrigt – det vill säga för nästan alla varor som säljs – så finns ingen laglig rätt att få reda på vilka kemikalier de innehåller. Det är upp till företaget som säljer produkten att välja om man vill avslöja vad som ingår. Ofta vet inte heller de företag som säljer varan vad den innehåller, eftersom de inte alltid får sådan information från sina leverantörer.

Även om det inte går att söka information om en viss vara, så kan man få en uppfattning om vad som sannolikt kan finnas genom att söka i en eller flera av följande databaser som tillhandahålls av Kemikalieinspektionen:

Varuguiden

www.webapps.kemi.se/varuguiden/

Här hittar du information om vilka material och ämnen som kan finnas i olika varor i Sverige. Varuguiden visar också mängden av varor, material och vissa ämnen.

Flödesanalyser

www.webapps.kemi.se/flodesanalyser/

Fakta om ämnen och ämnesgrupper, till exempel framställningsmetoder, användningsmönster och fysikaliska data.

Företagsregistret

www.webapps.kemi.se/foretagsregistret/

Uppgifter om företag som gjort produktanmälan till Kemikalieinspektionen. Handelsagenter och verksamhetsanmälda företag finns i separata listor.

Produktregistret

Ett nationellt register med uppgifter om över 200 000 kemiska produkter och biotekniska organismer. 25 000 företag är skyldiga att lämna information till registret. Registret ger en bild över hur kemiska ämnen och produkter används i Sverige. Ingen sökbar databas, men informationen kan nås via Keml-stat, eller beställas från Kemikalieinspektionen.

Keml-stat

www.webapps.kemi.se/kemistat/

Keml-stat är ett verktyg för att sammanställa statistiska uppgifter som bygger på data i Kemikalieinspektionens produktregister och bekämpningsmedelsregister.

SPIN-databasen

www.195.215.202.233/DotNetNuke/default.aspx

Samlad information från de nordiska ländernas produktregister, om vilka kemiska ämnen som finns på marknaden. Även data om ämnesmängder och i vilka typer av produkter och branscher som ämnet används.

5.3 Vilka regler gäller för ämnets användning?

Det kan vara svårt att ta reda på hur ett ämne regleras i de olika lagstiftningarna. Det blir snabbt många listor att söka igenom, så som Begränsningslistan, Tillståndslistan, Kandidatlistan samt alla specifika lagstiftningar som rör kemikalier, så som leksaksdirektivet, RoSH-direktivet med flera. Ett tips är att leta på ECHA:s sida med information om kemikalier. Under ”Manufacture, use and exposure” och underkategorin ”Uses advised against” kan man hitta i vilka regelverk det finns begränsningar för ämnet. Den är dock inte heltäckande och nationella lagstiftningar finns inte med. www.echa.europa.eu/sv/information-on-chemicals/registered-substances

För att få en fullständig överblick över vilka regler som gäller för en viss kemikalie får man leta i de olika listorna och regelverk som rör kemikalier.

REACH:

Begränsningslistan, bilaga XVII till REACH

www.echa.europa.eu/sv/addressing-chemicals-of-concern/restrictions/list-of-restrictions

Tillståndslistan, bilaga XIV till REACH

www.echa.europa.eu/sv/addressing-chemicals-of-concern/authorisation/recommendation-for-inclusion-in-the-authorisation-list/authorisation-list

Kandidatlistan, bilaga XIII till REACH

www.echa.europa.eu/sv/candidate-list-table

Några av EU:s övriga regelverk:

Ramdirektivet för vatten

www.naturvardsverket.se/Stod-i-miljoarbetet/Rattsinformation/Direktiv/EU-register--forfattningar-inom-miljobalkens-omrade/Vatten/Ramdirektiv-for-vatten/

Produktsäkerhetsdirektivet

www.eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0095&from=SV

Leksaksdirektivet

www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:170:0001:0037:SV:PDF

Kemikalier i livsmedelsförpackningar

www.livsmedelsverket.se/produktion-handel--kontroll/lokaler-hantering-och-hygien/material-i-kontakt-med-livsmedel/

Bekämpningsmedel

www.jordbruksverket.se/amnesomraden/tillsyn/instruktionertillkontrollanterochinspektorer/miljo/vaxtskydd.4.23f3563314184096eod3ea2.html

RoSH och WEEE – för elektronik

www.kemi.se/sv/Innehall/Lagar-och-andra-regler/EU-direktiv/Elektrisk-och-elektronisk-utrustning/

Kosmetikaförordningen

www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:342:0059:0209:SV:PDF

Vägledande dokument från ECHA som kan vara användbara för att ta reda på i vilka sammanhang ett ämne har restriktioner.

Vägledning om krav för ämnen i varor:

http://echa.europa.eu/documents/10162/13632/articles_sv.pdf

Vägledning för nedströmsanvändare:

http://echa.europa.eu/documents/10162/13632/nutshell_guidance_csa_sv.pdf

5.4 Lista över olagliga produkter

EU:s direktorat för konsumentfrågor publicerar listor på varor som har avslöjats ha otillåtna ämnen i sig eller som på annat sätt bryter mot EU:s produktlagstiftning. Uppgifterna grundas på tips och kontroller av varor som importeras till EU. När en myndighet upptäcker olagliga produkter är de skyldiga att rapportera in detta till en särskild databas, Rapex. Informationen är offentlig och uppdateras varje vecka. Konsumentverket är Sveriges kontaktpunkt för Rapex.

Eftersom Rapex listar alla olagliga varor, också sådana som är förbjudna av helt andra skäl än innehåll av farliga kemikalier, så kan det vara knepigt att hitta rätt. Ett tips är att använda sökfunktionen och ange exempelvis ”toy” + ”chemical” för att få fram information om vilka leksaker med förbjudna kemikalier som hittats.

www.ec.europa.eu/consumers/dyna/rapex/rapex_archives_en.cfm

6. Mota bort miljögifterna!

Det finns mycket att göra för att minska på skadliga kemikalier i samhället. Konsumentmakt genom miljöanpassade produktval och kampanjer riktade mot företag som säljer varor innehållande skadliga kemikalier är två exempel. I det här avsnittet tar vi fasta på hur lagstiftningen kan användas för att driva på utvecklingen mot giffria varor, dels genom att utnyttja konsumentmakt som enskild medborgare, dels genom att ta hjälp av verktyg och metoder som Naturskyddsföreningen och andra miljöorganisationer erbjuder.

Bra Miljöval

Bra Miljöval är Naturskyddsföreningens egen miljömärkning och har funnits sedan 1990. Märkningen är ett av föreningens viktigaste redskap för konsumentmakt. Den gör det enkelt för konsumenter att hitta de produkter och tjänster som ligger i miljömässig framkant, samtidigt som ansvarstagande och innovativa företag får en konkurrensfördel. Bra Miljöval ställer kemikaliekrav inom flera av de produktområden där märkningen finns representerad. För området kemiska och kosmetiska produkter är kemikaliekraven centrala. Detsamma gäller textila produkter. I kriterierna för livsmedelsbutiker finns sortimentskrav gällande såväl ekologiska som miljömärkta produkter, samt ett krav på utfasning av särskilt problematiska ämnen och material. Också för biobrännslan och försäkringsprodukter finns krav som syftar till minskad användning av farliga kemikalier. Genom att regelbundet skärpa kraven, så pushar Bra Miljöval ständigt marknaden framåt. När tillräckligt många produkter är märkta kan kraven leda till en branschomställning som i sin tur möjliggör för politiska beslut. En sådan utveckling är förstuds det bästa, eftersom den förhindrar att producenterna återgår till sämre metoder och produktval om efterfrågan på miljöanpassade produkter skulle vika.

Läs mer om Bra Miljöval på: www.bramiljoval.se

Substitute it Now! (SIN-listan)

Den svenska miljörelsen driver tillsammans med miljöorganisationer i andra EU-länder kampanjer för att skapa en giffri miljö internationellt. Man var tidigt ute med kravet på att EU skulle föra upp en lång rad ämnen på sin lista över ”särskilt farliga ämnen” inom REACH. Dessa ämnen skulle bytas ut mot mer miljöanpassade alternativ. EU hade ju redan gemensamt beslutat om vilka egenskaper som gör ämnen särskilt farliga och därmed inte borde användas. Flera hundra ämnen som redan är klassade som t.ex. cancerframkallande borde snabbt kunna listas. Så vad väntade man på?

Kommissionen svarade att man var rädd att EU inte skulle ha kapacitet att hantera en så lång lista. Trots att möjligheten att föra upp ämnen på listan fanns, så ville man avvakta. Det här upprörde många och i september 2008 presenterades SIN-listan med 278 förslag till kandidatämnen. Genom att presentera faktaunderlag som visade att åtminstone dessa tveklöst borde kvala in ville man sätta press på EU. Allt sedan dess pågår ett växelspel mellan SIN-listan och den officiella kandidatlistan, där miljörelsen pressar på för att allt fler av SIN-ämnena ska tas upp för åtgärder inom EU. Delvis tack vare listan har EU:s lista vuxit från ursprungligen tolv ämnen 2008 till 163 ämnen 2015. Samtidigt har SIN-listan fortsatt växa och omfattar nu drygt 800 ämnen i 31 kategorier.

På www.sinlist.org finns information om alla ämnena på listan, deras egenskaper och även vad de används till. SIN-listan fungerar även som ett substitutionsverktyg för företag som vill reducera de finansiella risker det innebär att använda på sikt oacceptabla ämnen i sin verksamhet och produkter. SIN-listan ger företagen en förvarning om vilka ämnen som kan komma att förbjudas på lite längre sikt. Arbetet med SIN-listan leds av Internationella Kemikalie-sekretariatet, ChemSec, i Göteborg, se www.chemsec.org.

Åtgärder på konsument och krets nivå

Här följer tips och förslag på strategier för arbetet att uppmärksamma kemikalieförfrågan och få till förändringar.

A. Begär ut information om vilka skadliga kemikalier som finns i varor

Det är fortfarande dåligt ställt med rätten att få veta vilka ämnen en produkt innehåller. De flesta kraven på företag att deklarerat innehåll gäller antingen farliga ämnen i kemiska produkter (t.ex. färger, rengöringsmedel, lim och andra blandningar) eller speciella produktområden (t.ex. livsmedel).

Miljöbalken och REACH innehåller vissa regler som ska se till att viktig information om miljögifter kommer till den som kan drabbas av skadliga ämnen, regler som dessutom är straffsanktionerade. En nyhet med REACH är att alla som säljer varor ska kunna ge information om de innehåller något ämne som finns med på EU:s kandidatlista i en koncentration över 0,1 viktprocent. För företagen i leverantörskedjan gäller att denna information alltid ska ges, inte bara på begäran. Enskilda konsumenterna har också rätt att få svar på frågan om en viss vara innehåller ett sådant ämne. Svaret ska ges inom 45 dagar från det att man har ställt frågan. Anledningen till den långa svarstiden är att den som säljer varan kan behöva kontakta leverantören för att få svar. Rätten att få information om ämnen på Kandidatlistan gäller hela tillverkningskedjan, så egentligen bör butiken ha alla listor tillgängliga direkt också till vanliga konsumenterna.

Observera!

Att undanhålla information som man har rätt till enligt REACH artikel 33, är ett brott. Sverige har infört sanktioner för de fall bestämmelsen inte följs. I miljöbalkens straffbestämmelse om bristfällig miljöinformation (29 kap. 6 § 5 c miljöbalken) anges att för bristfällig miljöinformation kan dömas till böter eller fängelse i högst två år om man med uppsåt eller av oaktsamhet i fråga om kemiska produkter bryter mot REACH genom att låta bli att tillhandahålla information om namn på ämnen som ingår i en vara och finns med på Kandidatlistan. Man kan också enligt samma paragraf dömas för att man lämnat oriktig eller bristfällig uppgift i säkerhetsdatabladet.²⁷

Naturskyddsföreningen har tagit fram ett enkelt formulär för hur man går tillväga för att utnyttja rätten till information enligt artikel 33. För mer information se websidan ”Rätt att få veta”:

<http://www.naturskyddsforeningen.se/nyheter/ratt-att-fa-veta>

Visserligen har man bara rätt att få ut information om de 163 ämnen som Kandidatlistan innehåller idag, men det är viktigt att utnyttja denna rätt och sätta press på producenter och återförsäljare att tydligt deklarerat vad de tillverkar och säljer. Om mängder av konsumenterna begär ut informationen så blir det förmodligen också så att företagen antingen skriver ut på förpackningen vilka farliga kemikalier varan innehåller, eller - mer troligt - väljer att byta ut det farliga ämnet för att undgå negativ publicitet.

B. Pressa på för att EU ska svartlista fler farliga kemikalier

Redan det faktum att ett ämne listats på Kandidatlistan triggar alltså igång olika åtgärder. Kandidatlistan skapar möjligheten att minska eller helt eliminera användningen av skadliga kemikalier och tvingar fram information om var de förekommer.

Att pressa på EU:s myndigheter och politiker att föra upp allt fler ämnen har blivit en viktig väg för miljörelsen att öka temperaturen i kemikaliedebatten. Det är EU:s medlemsländer som föreslår ämnen till Kandidatlistan genom att producera så kallade ämnesdossiers med fakta och argument för ett visst ämne. I Sverige är det Kemikalieinspektionen som förbereder och lämnar förslag. Men alla dessa aktörer tar självklart intryck av vad omvärlden gör.

Inte bara politiker och myndigheter kan uppmanas att använda SIN-listan. Många företag använder den för att prioritera åtgärder, till exempel i samband med upphand-

27. Här finns dock ett undantag (29 kap. 6 § sista stycket miljöbalken): Ansvar ska inte dömas ut om underlåtenheten eller den oriktiga eller bristfälliga informationen varit sådan att den inte kunnat försvåra bedömningen av risken för skada på människors hälsa eller i miljön. Ansvar ska inte heller dömas ut om ansvar för gärningen kan dömas ut enligt 9 § första stycket 9.

ling och i de krav som ställs på underleverantörer. Även EU-kommissionen anser att listan har haft betydelse att driva upp hastigheten i deras arbete med Kandidatlistan. ChemSec har många exempel på hur listan kan utnyttjas för att pressa på för substitution.

Påverka!

Använd SIN-listan som kampanjverktyg. Välj ut ämnen från listan och tryck på för att myndigheter ska förslå dem till Kandidatlistan. Fakta som kan användas för att backa upp förslag finns bland annat i SIN-databasen. Vänd dig till www.chemsec.org.

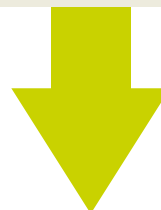
C. Påverka EU:s prövning av farliga kemikalier så att de inte längre tillåts

Svartlistning av farliga ämnen – men sen då? Grunden i det så kallade tillståndsförfarandet i REACH är att noga pröva om ett ämne trots farliga hälso- och miljöegenskaper ändå kan tillåtas. Som beskrevs i avsnitt 4 har vägen från att EU listar ett ämne som särskilt farligt, dvs. hamnar på Kandidatlistan, till att man inför restriktioner och förbud varit lång och snårig.

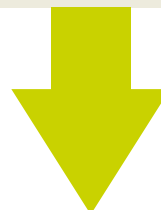
Utgångspunkten vid prövningen är att bara sådan användning som företag aktivt söker tillstånd för, och bara de fall där acceptabla alternativ saknas, ska godkännas.²⁸ Det är en klassisk strid som utkämpas, mellan de som försvarar ämnena och de som vill se dem förbjudna. Frågan vad som ska anses vara ett adekvat alternativ till ett farligt ämne är en omstridd fråga. Producenter som söker tillstånd hävdar av naturliga skäl att deras kemikalie inte kan ersättas av något annat. Andra företag kan ha intresse av att visa att deras kemikalie visst kan ersätta den farliga substansen.

Prövningen går till så här:

Av de ämnen som finns på Kandidatlistan, väljer ECHA ut ett mindre antal till en "arbetslista" – man upprättar en kö i vilken ordning ämnena ska upp till granskning. När ett ämne hamnat i arbetslistan samlas information in så som fakta och motivering till att ämnet identifierats som SVHC-ämne, hur mycket och till vad ämnet används, hur stora utsläpp och exponeringen är och möjliga alternativ till ämnet.

EU offentliggör därefter sitt förslag till hur ämnet ska hanteras. Under en remissperiod kan den som vill kommentera förslaget, bidra med ytterligare information om till exempel ämnets farlighet och användning. Man kan också ge information om alternativ till det farliga ämnet, exempelvis om att ett miljövänligare alternativ eller metod finns som kan ersätta ämnets funktion.

Lagstiftningen säger uttryckligen att den information som "tredje part" lämnar ska tas in i bedömningen av om riskerna kan hanteras och om det finns bättre alternativ. Här finns alltså en möjlighet för företag som har en bättre produkt eller metod som kan ersätta SVHC-ämnet att visa att deras produkt är bättre. Men också för enskilda och miljöorganisationer att delta och trycka på för att tillstånd inte ska ges.

Det finns en fastställd tidsplan för varje ämne när information kan lämnas in och hur prövningen ska ske. Mer information om hur och när påverkan kan ske hittar du på exempelvis www.subsport.eu.

28. Man skiljer dock på två typer av prövningar; SVHC-ämnena som har PBT, vPvB eller motsvarande egenskaper ska inte tillåtas om det finns adekvata alternativ. CMR-ämnena kan däremot få tillstånd att användas om förväntad exponering av ämnena är under ett tröskelvärde.

Påverka!

Följ med i processen. Under de perioder som "tredje part" inbjuds att lämna information kan man passa på att göra inlagor, samarbeta med andra och uppmana så många som möjligt att delta. Tänk på att olika företag kan vara intresserade att komma in med information om egna, säkrare alternativ. Det kan därför vara bra att underätta dem om att processen pågår och att de har möjlighet att delta.

På subsport.eu finns tider och faktaunderlag till de ämnen som är under utredning. Där finns också info om alternativa processer och produkter (dvs. underlag om kravet på adekvata alternativ). SubsPort är också en möjlighet att nätverka med andra i processen kring särskilt farliga ämnen.

D. Anmäl farliga produkter

Om man misstänker att en viss produkt innehåller förbjudna ämnen, eller marknadsförs utan korrekt märkning på förpackningen kan man anmäla varan till Konsumentverket.

Exempelvis har kosmetikalagstiftningen långtgående märkningskrav som gäller bland annat varningstexter på hårfärgsprodukter med vissa allergiframkallande ämnen. Detta är ett område där tillverkarna ofta brister och därför är det mycket bra om konsumenter inventerar och rapporterar.

Vissa allvarliga fel, t.ex. att tillverkaren missat att ange någon ingående kemikalie, är svårt för konsumenten att upptäcka men troligen ökar den generella kännedomen om märkningsregler i branschen genom att frågor ställs av organisationer och enskilda.

Det kan också vara så att en olaglig vara anmälts till Rapex-registret (se förra avsnittet) men att affären eller importören i Sverige inte har uppmärksammat att produkten är förbjuden. Till exempel, om man i butik hitta en leksak som enligt Rapex innehåller ftalaten DEHP (vanligt i leksaker i mjukplast) ska det anmälas till Konsumentverket som har hand om de föreskrifter som gäller leksaker. Anmälan kan göras över internet, se:

www.konsumentverket.se/Konsumentfragor--anmalan/Gor-en-anmalan/Farlig-vara/

E. Ta stöd av utbytesregeln för att fasa in bättre alternativ

Substitutionsprincipen, eller utbytesregeln som den kallas i miljöbalken, ger lagstöd för att kräva att erkänt farliga produkter byts ut mot mer miljöanpassade när sådana finns tillgängliga. Motsvarigheter finns också i vissa lagar på EU-nivå, bland annat arbetsmiljölagstiftningen och biocidförordningen. Även REACH framhåller substitution som ett viktigt verktyg. Samtidigt finns många komplikationer där motståndaren till ett byte hävdar att det innebär för stora kostnader, eller att lämpliga alternativ till en farlig kemikalie inte uppfyller den funktion som krävs. Webportaler som SubsPort och OECD:s Substitution toolbox är databaser som kan ge bra argument i sådana debatter. Länkar till portalerna finns i avsnitt 7.

F. Driv på Sverige att gå före EU med skarpa regler

Även om Sverige till stor del är bundet till EU:s regler om kemikalier finns det ibland utrymme för nationella initiativ och särregler som går längre. Hur stor denna möjlighet är beror framför allt på hur EU:s regelverk ser ut inom det område man diskuterar. Vissa direktiv innehåller minimiregler, dvs. enskilda länder kan gå längre på egen hand. På kemikaliesidan är reglerna oftast harmoniserande, vilket innebär att medlemsländernas nationella regler varken får vara mer eller mindre restriktiva för att inte handel med varor ska hindras av nationella bestämmelser. Även här finns ofta undantagsbestämmelser. Skälen till särregler kan vara att ett visst land har speciella geografiska eller demografiska förhållanden. Det kalla klimatet i Norden gör exempelvis att många långlivade gifter bryts ned extra långsamt.

Om ett medlemsland vill införa tuffare regler gäller oftast att man ska notifiera EU om detta i förväg. Om inte EU har någon invändning kan lagskärpningen träda ikraft. I praktiken handlar detta ofta om en politisk förhandling där medlemslandet med olika medel visar att beslutet är nödvändigt. Även om EU-kommissionen går emot beslutet kan

medlemslandet välja att driva frågan vidare, även om det skulle innebära att kommissionen driver fallet till EU-domstolen. Det finns flera exempel där domstolen valt att ställa sig på medlemslandets sida. Sverige har sedan före medlemskapet i EU ett förbud mot det cancerframkallande lösningsmedlet trikloretylen ("tri"). Kommissionen drog på grund av förbudet Sverige inför domstol på 90-talet. Domstolen gav Sverige rätt att ha kvar förbudet, bland annat med motivering att tri är ett stort hälsoproblem och att EU inte hade någon motsvarande lagstiftning. I andra fall har ett antal medlemsländer gjort en gemensam sak och infört nationella förbud, som till exempel mot ftalater i leksaker till små barn. Trots motstånd från andra länder och kommissionen valde hela EU att så småningom gå på samma förbudslinje. Nu försöker flera länder, särskilt Danmark att bredda förbudet allt mera, och förhoppningsvis driva fram skrämningar också på EU-nivå. Den här typen av lagdynamik är ett viktigt inslag i arbetet att få till ett starkare och mer heltäckande regelverk om kemikalier inom EU.

Sverige har (som beskrevs i avsnitt 4.5) hårdare regler på vissa kemikalieområden, t.ex. för kvicksilver och vissa lösningsmedel. Andra länder som också ligger i framkant är Danmark och Frankrike.

Påverka!

Den svenska regeringen har historiskt drivit på för hårdare kemikaliekrav inom EU och internationellt. Miljörelsen har framgångsrikt drivit frågor gentemot regeringen, avslöjat nya kemikalierisker och presenterat tekniska och politiska lösningar för dem. Att lägga fram fakta och argument, uppvakta miljö- och hälsomyndigheterna och regeringen kan ge stor effekt, inte bara i Sverige utan även internationellt. Om det framkommer att andra länder arbetar för ett förbud kan det vara extra värdefullt att påpeka detta för svenska myndigheter och att de inte borde vara sämre.

G. Påverka företag att sluta använda farliga kemikalier

Ofta beskrivs debatten inom kemikaliepolitiken som en strid mellan företag och miljöorganisationer. Men företagen har naturligtvis väldigt olika motiv och intressen av kemi-

kalieanvändning. De flesta företag producerar inte kemikalier, utan köper in dem och använder dem. Särskilt företagen i leden nära konsumentmarknaden är ofta oroade av de konsekvenser som kan uppkomma om företaget ertappas med gifter i sina varor. Därför pågår en jakt även på produktavdelningar för att få grepp om vilka ämnen som man *inte* ska befatta sig med.

Det finns många bra exempel på hur företag genom olika kampanjer mer eller mindre tvingats att byta ut farliga ämnen. Progressiva företag ser det som en möjlighet att ta marknadsandelar genom att kunna erbjuda giffria alternativa produkter.

När tillräckligt många företag inom en bransch gått över till bättre alternativ blir det också lättare för våra politiker att fatta beslut. Ett tydligt exempel är fosfater i tvätt- och maskindiskmedel. Dessa förbjöds tidigt av Naturskyddsföreningens märkning Bra Miljöval, vilket ledde till en branschomställning och inom några år nationella förbud i Sverige, vilket senare följdes av EU-gemensam lagstiftning.

Ett annat exempel är Greenpeace som sedan många år gör en rangordning av företag inom elektronikbranschen med tanke på hur pass miljöanpassade deras produkter är. I takt med att företag kommer med nya produkter uppdateras deras ranking på listan. Denna "Electronic Ranking" har blivit ett effektivt sätt att påverka en bransch som är mycket känslig för konsumentreaktioner.

Se www.greenpeace.org/international/en/campaigns/climate-change/cool-it/Campaign-analysis/Guide-to-Greener-Electronics/

Swedwatch är en organisation som bevakar hur svenska företag beter sig utomlands. Flera av deras utredningar har handlat om hur stora företag använder sig av underleverantörer som i sin tur är stora förorenare i bland annat Asien och Afrika. Läs mer på www.swedwatch.org.

Kemikalieindustrin har stora resurser att försvara sina produkter, även de som hamnat på svarta listor. Det finns

dock olika sätt att påverka deras verksamhet. Ett sätt är att granska hur företag ägs och hur de får sin finansiering. ChemSec har analyserat de data som företag lämnar in som en del av REACH och publicerar listor med vilka företag som producerar flest SVHC-ämnen ("särskilt farliga ämnen") och i vilka mängder. Dessutom försöker man få upp ögonen hos den finansiella sektorn kring vilka kemiföretag som har en allt annat än hållbar produktion av kemikalier. Se www.chemsec.org och särskilt avsnitten om Sustainable Chemicals Investments.

Påverka!

Informationen från organisationer som Naturskyddsföreningen, Greenpeace, Swedwatch och ChemSec kan användas till att ställa olika företag till svars eller att anordna konsumentkampanjer. SIN-listan kan användas för att sätta tryck på företag att tala om vilka ämnen man använder. Skicka brev, ring företag eller skriv artiklar i tidningar och i sociala medier, etc.

H. Påverka den offentliga sektorn att välja bort miljögifter

Den offentliga upphandlingen omsätter ca 600-800 miljarder per år i Sverige.

Staten, landsting och kommuner är således stora inköpare och en maktfaktor som kan påverka kemikalieanvändningen genom att ställa krav i samband med sina upphandlingar. I de stora ramavtal som skapas för att inköp av exempelvis datorer och annan elektronik har staten ibland framgångsrikt ställt krav på att varor ska vara fria från vissa farliga flamskyddsmedel m.m. Stora upphandlare som Stockholms Läns Landsting (SLL) och Västra Götalandsregionen (VGR) har ställt upp mål att minska sin användning av farliga kemikalier med 25 procent eller mera och sedan listat ämnen som man aktivt försöker få bort. Även mindre landsting har framgångsrikt drivit olika kemikaliekrav vid upphandling.

Samtidigt är upphandlarna ofta osäkra på vilka krav man kan ställa och företag försöker ofta hindra dem att ställa tydliga krav. Ett exempel är när Jämtlands Läns Landsting

(JLL) tog beslut om att inte tillåta det antibakteriella ämnet triklosan (ett akutgiftigt och misstänkt hormonstörande ämne) i suturer (tråd för att sy ihop sår). Upphandlingen överklagades av den amerikanska kemikoncernen Johnson & Johnson som hävdade att triklosan inte alls var så farligt som JLL menade. Efter en lång process slog Högsta förvaltningsdomstolen (dåvarande Regeringsrätten) slutligen fast att JLL visst hade rätt att ställa sitt krav. Problemet för landsting och kommuner som hamnar i liknande situation är att man ofta inte har resurser att driva frågorna i domstol och därför hellre avstår från att ställa krav.

Ett nytt EU-direktiv kommer emellertid att göra det lättare att ta hänsyn till miljöaspekter i offentlig upphandling. Direktivet som ska vara implementerat i svensk rätt senast 2016 underlättar exempelvis för att direkt hänvisa till oberoende miljömärkningar, som Bra Miljöval, i upphandlingen. På det viset blir det möjligt att ställa miljökrav på ett betydligt mer resurseffektivt sätt än med nuvarande system.

De offentliga upphandlarna fick tidigare råd kring vilka miljökrav som kan ställas av Miljöstyrningsrådet, en funktion som senare integrerades i Konkurrensverkets verksamhet. Hösten 2015 tas den rådgivande funktionen över av en nybildad myndighet – *Upphandlingsmyndigheten*. Syftet med att skapa en fristående myndighet var att stärka upphandlingens strategiska roll så att den kan fungera som ett effektivt instrument för att nå samhällsmål som sysselsättning och hållbar utveckling. Man vill också skapa en tydligare rågång mellan den rådgivande funktionen och tillsynsverksamheten, som fortsatt ligger hos Konkurrensverket.

Påverka!

Den offentliga upphandlingen kan ge stora effekter för användningen av miljögifter. Samtidigt behövs starkt stöd från miljöorganisationer och andra för att se till att de offentliga aktörerna verkligen utnyttjar sina möjligheter. Studera vilka kemikaliekrav din kommun eller ditt landsting ställer vid inköp. Jämför med de aktörer som gjort mest och föreslå skarpa krav.

På Upphandlingsmyndighetens hemsida finns kravspecifikationer för att upphandla enligt "Giftfri förskola". Dessa kravspecifikationer går utmärkt att använda även i annan verksamhet, både i offentlig och privat sektor.

1. Utnyttja andra lagar för att befria varor från farliga kemikalier

I avsnitt 4 finns flera exempel på lagstiftning som kan användas som verktyg för att trycka på för minskad användning av farliga kemikalier. Varje lagstiftning har sin logik, sina processer, förtjänster och svagheter. När man letar efter olika angreppssätt mot en viss företeelse är det bra att se problemet ur flera perspektiv. Om det farliga ämnet man vill åt finns i en vara kanske det finns möjligheter att använda sig av produktsäkerhetslagarna. Förmodligen finns det också speciallagar som gäller för just den produkt man vill ägna sig åt, t.ex. kosmetika, livsmedel, bekämpningsmedel eller liknande.

7. Källor till mer info

Naturskyddsföreningen

www.naturskyddsforeningen.se/vad-vi-gor/miljogifter

Kemikalieinspektionen

www.kemi.se

www.konsument.kemi.se/

Naturvårdsverket

www.naturvardsverket.se

ECHA

www.echa.europa.org

ChemSec

www.chemsec.org

IPEN

www.ipen.org

HEAL

www.heal.org

Client Earth

www.clientearth.org/health-environment/toxic-chemicals/

Chemicals Monitor Project

www.chemicalshealthmonitor.org

Swedwatch

www.swedwatch.org

Toxipedia

www.toxipedia.org

Lästips

Från Naturskyddsföreningen:

- Naturskyddsföreningens miljögiftspolicy, 2011.
- Rädsla för mannen. Miljögifter påverkar fertilitet och utveckling, 2011.
- Guidehandledning: Guide om miljögifterna omkring oss, 2012.
- Från god morgon till Bolibompa – plast och miljögifter i barns vardag, 2012.
- Giftfria barn leka bäst – 129 förskoleinventeringar i 41 kommuner inom projektet Operation Giftfri Förskola, 2013.
- Raklödder till fiskarna. Om skräp i havet – källor, problem och lösningar, 2013.
- Allt du (inte) vill veta om plast, 2014.
- Operation Giftfri Förskola – tips till förskolor och föräldrar, 2014.
- Operation Giftfri Förskola – åtgärdsförslag till kommuner, 2014.
- Kommuner på väg mot giftfri förskola – en enkätundersökning, 2015.
- Lathund för att giftbefria förskolor – inventering av förskolan med direkta åtgärdsförslag, 2015.

Från andra:

- Förgiftad, Smith & Lorie, 2010.
- Badskumt, Katarina Johansson, 2011.
- Handla rätt för en giftfri barndom, Anne Lagerqvist, Christine Ribbing och Karin Wallis, 2012.
- Den onda badankan, Katarina Johansson, 2013.
- Makt, plast och våra barn, Ethel Forsberg, 2014.
- Kemikalieinspektionens folder Kemikalier i barns vardag, 2015.

Naturskyddsforeningen
www.naturskyddsforeningen.se
